

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Факультет філології

Кафедра української філології та міжкультурної комунікації

Кваліфікаційна робота

магістра

**ЛЕКСИЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВОДА В УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ ПОРІВНЯНО З АНГЛІЙСЬКОЮ**

Виконала: студентка VI курсу, групи 646МЗ,

035 «Філологія»

Курінна Еліна Олександрівна

Керівник: канд. філол. наук, доцент

Пономаренко Сергій Сергійович

Рецензент: канд. філол. наук, доцент б. в. з.

Тулузакова Ольга Геннадіївна

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ.....	7
1.1. Зміст та обсяг поняття концепт.....	7
1.2. Поняття лексична семантика і лексико-семантичний варіант у лінгвістиці.....	17
1.3 Методика дослідження концептологічного значення в наукових розвідках. Послідовність покрокового аналізу концепту вода.....	24
Висновки до I розділу.....	33
РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВАРІАНТИ КОНЦЕПТУ <i>ВОДА</i> В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	35
2.1. Загальна характеристика та первинна систематизація вибірki.....	35
2.2. Місце лексико-семантичних варіантів у структурі концепту вода.....	40
2.2. Контрастивний аналіз репрезентацій концептів вода і water в англійській та українській мовах.....	42
Висновки до II розділу.....	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	51
ДОДАТКИ.....	57
ДОДАТОК 1.....	57
ДОДАТОК 2.....	67
ДОДАТОК 3.....	67
ДОДАТОК 4.....	72

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / упоряд. В. М. Білоножко. Київ : Світ, 1999. 984 с.
- 2) СУМ 11 – Грінченко Б. Д. Словарь української мови, т. 1–4. Київ, 1958-1959.

ВСТУП

Сучасна лінгвістика зосереджена на дослідженні національної мовної картини. Такі дослідження здійснюються, як правило, на основі аналізу лексико-семантичних варіантів базових концептів української мови. Це дає змогу простежити та чітко окреслити світоглядні пріоритети носіїв мови, адже глибинне значення концепту базується саме на уявленнях, зумовлених специфікою культури етносу.

Сучасній лінгвістичній традиції притаманна підвищена увага до вивчення мовних особливостей різноманітних етносів, зокрема на основі аналізу семантико-культурологічного підґрунтя концептів. Сучасній лінгвістиці притаманна підвищена кількість уваги щодо аналізу мовних картин світу на підставі вивчення їхніх базових концептів, а саме їхнього семантико-культурологічного аспекту. Досить важливо при цьому розглядати глибинне значення концепту, адже мовна картина світу базується не тільки на його значенні, але й на контексті його вживання, зв'язок із культурою та традиціями тощо. Це пов'язує поняття «концепт» не тільки із лінгвістикою, але також психологією, культурологією, логікою і т. д.

Концепт *вода* є одним із базових у дискурсі української та англійської мов, тому що лексема «вода» є давньою за походженням і належить до праіндоєвропейської мовної спадщини. Вивчення явища концепту як такого мовознавці розпочали з кінця 60-х років ХХ століття. За останні 10 років у мовознавчій літературі з'явилася велика кількість публікацій, які стосуються аналізу загальної національної мовної картини та мовної особистості на тлі висвітлення лексико-семантичної структури концептуальних одиниць (С. Воркачов, В. Маслова, З. Попова, В. Лігган, Г. Путнем тощо).

Актуальність теми зумовлена необхідністю виявлення і систематизації лексико-семантичних варіантів концепту *вода*, що підтверджує базовість концепту, давнє походження, а також пріоритетність в обох мовах, порівняння репрезентацій концепту, що дає змогу зрозуміти, на чому вони ґрунтуються і яким чином закріплені в мові.

Новизною дослідження є спроба зробити компаративний аналіз репрезентацій концепту *вода* в українській та англійській мовах.

Об'єктом нашого дослідження є концепт *вода* в українській та англійській мовах.

Предметом роботи є семантична структура концепту *вода* в українській та англійській мовах в зіставно-типологічному аспекті.

Мета роботи – зіставити лексичні репрезентації концепту *вода* в українській та англійській мовах для виявлення їхньої значущості у відповідній мові.

Задля досягнення мети дослідження у роботі розв'язуються такі **завдання**:

- вивчити процес становлення понять *концепт, лексична семантика, лексико-семантичний варіант* у сучасній українській мові;
- опрацювати наявні методи дослідження в українському мовознавстві;
- охарактеризувати та систематизувати семантичні компоненти українського концептуального поля ВОДА на основі вибірки зі словникового та паремійного фонду української мови;
- охарактеризувати та систематизувати семантичні компоненти англійського концептуального поля WATER на основі вибірки зі словникового та паремійного фонду англійської мови;
- визначити місце лексико-семантичних варіантів у структурі концептів;
- здійснити контрастивний аналіз репрезентацій концептів *вода* і *water*.

У роботі застосовуються такі **методи дослідження**:

- описовий метод, завдяки якому окреслюються й систематизуються теоретичні проблеми понять *концепт, лексична семантика* і *лексико-семантичний варіант* у сучасній лінгвістиці;

- метод суцільної вибірки, який застосовується при виборі дефініцій, у семантиці яких реалізується концепт *вода*;
- метод словникових дефініцій, що полягає у визначенні обширу дефініцій концепту;
- метод польового дослідження концепту, який дає змогу зробити аналіз особливостей структурної репрезентації значень концепту *вода* в українській та англійській мові;
- структурний метод, зокрема прийом компонентного аналізу, що застосовується для опису семантики номінацій концептуального поля обох мов і визначення місця лексико-семантичних варіантів концепту у концептуальних полях;
- зіставний аналіз, який застосовується при порівнянні репрезентацій концептів;
- контент-аналіз (для виявлення кількісних характеристик елементів структури значення).

Джерельною базою дослідження є «Етимологічний словник української мови» 1983 р., «Фразеологічний словник української мови» 1998 р., «Словник української мови» Б. Грінченка, «Російсько-український академічний словник» 1924-1933 рр., «Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах» 1970-1980 рр., «Farlex Idioms & Slang Dictionary», «Cambridge Dictionary», «Macmillan Dictionary», «Collins Dictionary».

Теоретико-методологічну основу роботи становлять праці О. В. Городецької «Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття», А. Приходька «Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики», Г. Гарасса «Concepts in Linguistics - Concepts in Natural Language» тощо.

Практична цінність визначається тим, що матеріал роботи може бути використаний під час курсу вивчення лексикології, методів лексикологічних

досліджень української та англійської мов, а також загального мовознавства, зіставного мовознавства і лінгвістичної типології.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ

1.1. Зміст та обсяг поняття концепт.

У сучасній науці існує таке поняття як концепт. Лексема «концепт» має походження з латинського *conceptus*, що перекладається як «уявлення, поняття, думка» [2; с. 12]. Уперше це слово знайшло своє застосування у галузі логіки та філософії. У широкому розумінні поняття концепту визначається як формулювання, поняття, загальна думка. Якщо розглядати концепт з погляду психолінгвістики, можна говорити про те, що він є перспективно-афективним утворенням, яке має динамічний характер, а також поширює свої функціональні можливості на когнітивну діяльність особистості і є підпорядкованим певним послідовним закономірностям психічного здоров'я індивіда. Зважаючи на вищезазначене, можемо окреслити концепт як набуте знання про набір гештальтних, образних, понятійних елементів у людській підсвідомості.

У більш вузькому лінгвокультурологічному розумінні ж концепт є одиницею, закладеною мисленням у пам'яті мовця, що виникає і закріплюється у вигляді певної константи як продукт певного логічного процесу. Досить велике зацікавлення наразі в українській лінгвістиці викликає підхід до трактування концепту як певного ментального утворення (способу мислення), тобто призми, крізь яку людина сприймає навколишнє середовище. Деякі лінгвісти пропонують розглядати концепт як т. зв. «дискретне ментальне утворення, яке становить базову одиницею розумового коду індивідуума, володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, а також є результатом когнітивної діяльності особи і суспільства, містить комплексну інформацію про відображуваний предмет або явище, інтерпретацію конкретної інформації колективною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до певного явища чи предмета» [45; с. 7]. Концепт за такого підходу має мовну оболонку, себто є вираженням певними

лексико-семантичними, фразеологічними, одиницями тощо, а також, як зазначає дослідниця української мовознавчої концептології Ж. Краснобаєва-Чорна, концепт зазнає специфікації, узагальнення, абстрагування та модифікації (змінам, уточненню, розширенню / звуженню), характеризуючись динамічною природою, відзначається «стереотипністю» й «константністю», утворений множинністю складників і наповнений культурним змістом, виконує пізнавальну функцію [29; с. 6]. Зважаючи на це визначення, можна говорити про те, що концепт є об'єктом дослідження таких галузей мовознавства, як лінгвістика та лінгвокультурологія.

Стосовно однозначного віднесення концепту до тієї чи іншої науки, можна зауважити те, що підходи до його вивчення стосуються як лінгвокогнітивного, так і лінгвокультурного аспекту. З огляду на лінгвокогнітивний підхід, концепт – це одиниця ментальних ресурсів нашої свідомості, яка має здатність відображати знання та досвід особистості [11]. Також концепт з такої точки зору розглядається як репрезентація набутого мовного досвіду людини. У цьому контексті концепт набуває значення відображення індивідуального досвіду людини.

Сукупність концептів утворює концептосферу визначеного етносу та, відповідно, його основ світосприйняття. Основним завданням лінгвокогнітивного осмислення є спроба встановлення закономірностей, які пов'язують мовну структуру із процесами мислення людини. Визначальним фактором лінгвокультурологічного підходу щодо розуміння концепту є його окреслення як базової одиниці етнокультури. У такому сенсі концепт значно вирізняється з-поміж інших одиниць, досліджуваних лінгвокультурологією. Будь-яке лінгвокультурологічне дослідження також є когнітивним, адже свідомість містить у собі поєднання взаємодії культури та мови.

За дослідженнями В. Карасика, концепт – це основна одиниця лінгвокультурології, «багатовимірне смислове утворення, у якому виділяються ціннісна, образна й понятійна сторони» [23; с. 109]. Вищенаведена дефініція базується на основі семи основних методів

дослідження сучасної української мовознавчої концептології: лінгвокультурологічний, когнітивний, логіко-філософський, лінгвістичний, власне-філософський, психолінгвістичний та літературно-культурологічний методи [29; с. 6]. Саме такий підхід дослідження концептів дає змогу окреслити складність і суперечливу природу окремих одиниць концептології.

Найбільш значущими ознаками лінгвокультурного концепту є:

1) комплексне побутування, оскільки лінгвокультурний концепт спрямований на комплексне вивчення мови, свідомості й культури певного етносу;

2) когнітивність, адже концепти мають ментальну природу походження;

3) багатоаспектність, оскільки лінгвокультурний концепт може використовуватись різними сферами науки;

4) умовність, відсутність чіткої граничності, оскільки найбільш актуальні асоціації для носія мови є ядром концепту, а менш значущі зараховують до периферії концепту;

5) тенденція до змінності у процесі розвитку мови та культури, можуть змінюватись актуальність, а також складові концепту;

6) обмеженість свідомістю носія (індивідуальні, соціокультурні, етнокультурні і загальнолюдські концепти);

7) трикомпонентність (ціннісний, образний (образно-перцептивний та образно-метафоричний) і поняттєвий компоненти);

8) багатовимірність;

10) методологічна доступність – у лінгвокультурології вітається використання як лінгвістичних, так і нелінгвістичних методів [57].

Варто також розглянути концепт з номінативної і семіотичної точки зору. План вираження концепту представлений зазвичай низкою синонімів, прислів'їв та приказок, тематичних полів тощо. В сукупності це все витворює «національно-прецедентні феномени», формує їхній зміст, який надалі побутує поміж середньостатистичних представників певної національно-

культурної/-лінгвокультурної спільноти, вміщені до національної когнітивної бази [57].

Погляди на структуру лінгвокультурного концепту досить різняться серед науковців. Спільним судженням є те, що концепт є цілісним, проте не монолітним утворенням, але стосовно того, що саме становить це утворення, існують різні наукові гіпотези. За С. Ляпіним, концепт є «дискретним цілим» взаємодії «поняття», «дії» та «образу» [37; с. 18]. Науковець Ю. Степанов говорить про поняттєву сторону концепту, а також звертає увагу на те, що саме робить концепт так званим «фактом культури»: етимологія, асоціації, оцінні судження тощо [58; с. 41]. Дослідник М. Алефіренко відзначає наявність у концептів образного, поняттєвого і символічного складників [6; с. 150]. Проте такі мовознавці, як С. Воркачов, В. Карасик, Г. Слишкін тощо говорять про те, що концепт має трикомпонентну будову, тобто містить у собі ціннісний, образний та поняттєвий компоненти [22; с. 129].

Інші мовознавці трактують визначення концепту дещо інакше. Зокрема, О. Селіванова визначає концепт як структуровану одиницю пам'яті індивіда, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, що є набутими завдяки взаємодії п'яти психічних функцій сфер свідомого і позасвідомого (підсвідомого) [52; с. 256]. У свою чергу, Ю. С. Степанов у дослідницьких напрацюваннях зазначає важливість виокремлення складових концепту. За його гіпотезою, концепт містить у собі три складові компоненти, які схожі з описом лексико-семантичного поля у лінгвістиці, а саме: 1) ядро, 2) приядерна зона, 3) периферія [58; с. 31]. Також, окрім ядра, концепт містить у собі сукупність предикацій, які не досить чітко структуровані. Вони відображають інтерпретацію певних ознак концепту, а також їхніх сполук, виражених твердженнями/настановами, що має значний вплив на характер змісту концепту в тій чи іншій культурі. Загалом, одностайності в питанні щодо структурології концепту не існує, проте дослідниками в галузі мовознавства прийнято виділяти саме такі його структурні одиниці.

Задля переконливішого тлумачення структури та структурних компонентів, які містяться в концепті, мовознавці часто застосовують метафоризацію. Дослідник С. Воркачов уявляє його у вигляді парасольки, З. Попова описує його як хмару, а Й. Стернін репрезентує концепт у своїх працях у вигляді плоду. Наведені метафори в будь-якому разі дають змогу визнавати концепт як певний базовий шар, що, за Й. Стерніним, є чуттєвим образом, що кодифікує концепт як одиницю мислення в універсальному предметному кодї, яка також містить у собі додаткові концептуальні ознаки [60].

Щодо функціональності концепту можна говорити про те, що за допомогою концептів та їх свідомої мовної репрезентації носіями з'являється змога детального дослідження народної специфіки, ментальних особливостей нації, тому що концепти є певною фіксацією основних рис розвитку та культури окремого народу.

Чіткої класифікації концептів у парадигмі української мови наразі не існує. На підставі того факту, що основою концепту можуть бути абстракції різного ступеня, дослідниками прийнято виокремлювати абстрактні, конкретні, групові та індивідуальні концепти. Кожен такий концепт має власну індивідуальну специфіку. Далі їхній поділ можна продовжувати до нескінченності. Концепт може бути як окремим смислом, так і цілісною концептуальною структурою, яка містить у собі інші концепти з більшою кількістю рівнів абстракції. На підставі вищезазначених фактів детальнішу типологію концептів можна простежувати за такими ознаками, як схеми, мисленнєві картини, інсайти, фрейми, схеми, гіпероніми, сценарії, калейдоскопічні концепти тощо.

У сучасному мовознавці викоремлюють різноманітні види структур концептів. Це зумовлено тим, що неоднорідність реальності приводить до різноплановості концептів, які є її відображенням.

Науковець С. Аскольдов у своїх працях розмежовував художні концепти (суб'єктивні розмиті уявлення про щось) та концепти пізнання

(загально-схематичні представлення): «Можливості концептів пізнання підкорюються законам логіки або потребам відповідності реальній дійсності», а «зв'язок елементів художнього концепту спирається на далеку від логіки та реальної прагматики художню асоціативність» [7; с. 275].

З лінгвістичного погляду дослідниця О. Кубрякова говорить про те, що концепти за складом можна умовно розподілити на прості та складні. При цьому прості концепти – це такі, які можуть бути репрезентовані лише словом, а складні у свою чергу – словосполученням або реченням. За походженням концепти можна розподілити на первинні (вихідні концепти, у яких сутність не підлягає аналізу) та вторинні (такі, які є похідними від первинних) [30; с.12; 31; с. 90-91].

З огляду на те, що концепт має відповідну організацію як одиниця структурованого знання, дослідники З. Попова та Й. Стернін запропонували розрізняти багаторівневі (ті, що містять у собі кілька когнітивних шарів, які мають здатність накладатись одне на одного в процесі підсилення абстракцій), однорівневі (такі, що складаються з ядра та елементарних предметних образів) та сегментні (ті, що є базовим чуттєвим шаром, який оточують декілька рівноправних за ступенем абстракції сегментів) концепти [41; с. 62].

Оскільки лінгвокультурний концепт здатний перебувати в колективній та індивідуальній свідомостях, В. Карасик та Г. Слишкін мали змогу дослідити ентокультурні, загальнолюдські, соціокультурні та індивідуальні концепти. Також Т. Космеда у своїх працях зазначає, що в контексті культурних концептів можна викоремити концепти – власні назви, адже вони можуть «відображати історії, традиції та культуру певної країни, етносу» [27; с. 155].

З огляду на історичний аспект класифікації, а також приналежність концептів до культурних явищ, мовознавиця Ж. Краснобаєва-Чорна оперує термінами «світовий концепт» та «національний концепт». Національними науковиця називає концепти, які з'явилися за часів первісної доби. Також

вона виділяє концепти Давнього світу, античні концепти, концепти Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, Нового часу [29].

Дослідники С. Болдирєв та В. Куликов у своїх наукових роботах розглядають діалектні концепти. Під цим поняттям вони мають на увазі одиниці знання про діалектні відмінності в мові [9; с. 51]. Г. Гафарова зазначає про існування мікроконцептів, макроконцептів, суперконцептів, базових концептів. В. Колесов говорить про існування концептів-етимонів як зародків сенсу, а також емоційних концептів

Над розробкою класифікацій концептів також працюють іноземні мовознавці У. Чейф, Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Л. Талмі. Кожен із цих учених звертав увагу на когнітивні принципи побудови концепту, на підставі чого почав розвивати свій підхід до розробки нових класифікацій концептів.

Дослідник А. Бабушкін створив одну з перших класифікацій концептів, взявши за основу функціональний статус сем. За його гіпотезою, можна викоремити такі концепти:

- 1) Мисленнєві картинки, що можуть бути конкретними зоровими образами і об'єктивуватись в образних семах, як різновид лексичного концепту.
- 2) Концепти-схеми, менш деталізовані образи, які втілені в просторових семах;
- 3) Концепти-гіпероніми, тобто узагальнені образи, що мають здатність до виокремлення загального у предметах, що мають спільний клас;
- 4) Концепт-фрейм, який є набором асоціацій, збережених у пам'яті, підґрунтям якого є архісема, такий концепт має форму низки лексико-семантичних груп;
- 5) концепт-інсайт, тобто набуте знання про функціональну приналежність предмета, основу якого становлять семи з інформацією про будову предмета;

- б) концепт-сценарій, що реалізується у семі руху подій, і містить у собі знання про певний розвиток подій, які мають часовий вимір, є послідовними, складаються з епізодів;
- 7) калейдоскопічний концепт, який становить сукупність фреймів і сценаріїв, що пов'язані почуттями та переживаннями [8; с. 43-67].

На підставі аналізу типів знання, науковці З. Попова та Й. Стернін запропонували іншу класифікацію. Нею також послуговується дослідник Н. Венжинович. Науковці виокремлюють такі види концептів, як уявлення або зображення, схема, поняття, фрейм, сценарій або скрипт, гештальт. Уявлення – це чуттєво-наочний образ відповідного предмета. Схема – це узагальнено-графічний, контурний тип концепту. Поняття трактується як концепт, що складається з найзагальніших, суттєвих ознак предмета або явища, наслідок їх раціонального відображення. Фрейм визначають як багатокomпонентний концепт, що розуміється в цілісності його складових частин. Сценарій – це фрейм, але розгорнутий у просторі. Гештальт потрактовують як комплексну, цілісну функціональну мисленнєву структуру, що впорядковує розмаїття окремих явищ у свідомості [46; 47; 48].

Для укладання будь-якої класифікації важливе «визначення тих різноманітних типологічних описів, які можна створити стосовно цього об'єкта та які безпосередньо виходять із природи явищ, що його вивчають, відображаючи різні його ракурси» [46; 47; 48].

У свою чергу, науковиця Ю. Смирнова подає більш складну класифікацію концептів: 1) за змістом (базуючись на основі робіт З. Попової та Й. Стерніна): уявлення, схема, фрейм, сценарій, конструкт, інсайт, гештальт [47]; 2) за мовним вираженням (за Ю. Степановим): рамкові концепти, концепти зі щільним ядром, концепти дії [57; с. 23]; 3) за ступенем залучення семантичних структур (згідно з гіпотезами Г. Гафарової): суперконцепти, макроконцепти, базові концепти, мікроконцепти; 4) за роллю концепту в структуруванні мовного значення: концепти-класифікатори, інтегровальні концепти, концепти усунення.

За О. Селівановою, концепти можна розрізняти також за способом концептуалізації. Так, існують такі типи концептів як уявлення, схеми, фрейми, поняття тощо. О. Селіванова їх також розрізняє як ментальні, культурні, ідеологічні, філософські та міфологічні з огляду на роль концепта у структурі свідомості, через те, що один концепт можна розглядати крізь призму кожного з представлених типів.

Також О. Селіванова виділяє такі типи концептів, як антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, емоційні та концепти-архетипи, спираючись на об'єкт їхньої концептуалізації. Параметр суб'єкта концептуалізації дає змогу виокремити загальні (універсальні), етноконцепти, групові й ідіоконцепти. За обсягом інформації концепти класифікують як нульові, еталонні, специфіковані, енциклопедичні; за якістю інформації – поняттєво-логічні, образно-художні, парадоксальні [53; с. 258].

Широко представленою у сучасному українському мовознавстві є гіпотеза подвійного концепту. Ця ідея представлена через корелятивні пари у дослідженнях Н. Погребної. У своїх роботах вона здійснює аналіз концептів, які перебувають в антонімічних відносинах. Цей аналіз спрямований на філософію культури і концентрує увагу не лише на одному слові, актуалізуючи його через змістові форми, образи, поняття лише з одного погляду, й за допомогою дзеркального відображення понять, яке дає змогу говорити про концепт у ширшому значенні [44; с. 67].

Мовознавець А. Приходько пропонує вживати щодо подібних корелятивних пар поняття «антиконцепт». Також він зазначає: «Існування в лінгвокультурі концептуальних пар і концептуальних трійок свідчить про те, що об'єктивація концепту – це такий процес, у якому одна ментальна одиниця актуалізується через іншу, бо концепт не існує сам по собі, а є інтегрованим у систему собі подібних» [49; с. 108]. Концепту притаманна не досить чітка структурованість, проте він обов'язково має належати певній концептосфері.

Існують соціальна, групова, національна та індивідуальна специфіка концепту, що дає змогу якомога чіткіше визначити місце того чи іншого концепту в концептосфері.

Під час розгляду тенденцій, які набували поширення в лінгвістиці останні кілька десятиліть, стає помітним те, що зміст поняття «концепт» значно розширився і набув певних додаткових функціональних особливостей. Перш за все, концепт реалізується у культурологічному аспекті, після чого відбувається його трансформація в лінгвокультурний. Останнім етапом розвитку концепту є лінгвоконцепт. Лінгвоконцепт – це визначення поняття, уявлення, значення або образу. Після того, як ця дефініція закріпилась у сучасній українській лінгвістиці, стало дедалі більш можливим проведення досліджень національних та загальнолюдських форм мислення, об'єктом яких є слово. Перш за все це аналіз розмовного та літературного стилів мови.

Зміст концептів час від часу збагачується за рахунок набуття людиною нових життєвих досвідів, що згодом лягають в основу концептосфери. Поповнюється таким чином не тільки образний компонент концепту (вперше побачивши ставок, людина збагачує зміст концепту «ставок»), але також і раціональна складова, тобто певний інформаційний мінімум та інтерпретаційні ознаки (людина набуває додаткових відомостей про те, що таке ставок).

Наразі існує досить велика кількість дефініцій такого поняття, як «концепт». За умови наявності великої кількості варіантів тлумачення дефініції поняття «концепт», його одностайно визнають одиницею ментального простору. Саме концепт узагальнює та структурує знання про світ, набутий досвід людини, а також відображає національні особливості етносів. Тому дуже важливим є подальше дослідження понять «концепт» та «концептосфера» у різних наукових площинах.

У повному науковому розумінні, поняття концепту в дискурсі сучасної когнітивної лінгвістики доцільно розглядати як певний ментальний праобраз,

який містить у собі цілісне уявлення про об'єкт і має психічне та мовне підґрунтя. Характерною ознакою концепту є нероздільність його семантичних складових, які можуть мати абсолютне різне значення й етимологію, проте за цієї умови вони так чи інакше складають єдине ціле. Концепт є трикомпонентною ієрархічно впорядкованою структурою, що складається з ядра, яке є основною актуальною ознакою концепту; приядерної зони, що містить у собі додаткову семантику; а також периферії, яка є більш абстрактним семантичним нашаруванням. При цьому всьому завжди треба пам'ятати про такий чинник, як неможливість фіксування всіх форм визначення концепту.

1.2 Поняття лексична семантика і лексико-семантичний варіант у лінгвістиці.

Поняття *концепт* у мовознавстві нерозривно пов'язане із поняттям *лексичної семантики*. Лексична семантика – це частина такого розділу мовознавства як лексикологія, що займається вивченням значення слова. Головними завданнями лексичної семантики є:

- 1) систематизація та аналіз лексем;
- 2) зіставлення мов різних етносів задля виявлення їхніх спільних і відмінних рис;
- 3) дослідження *лексико-семантичних варіантів*, які у сукупності становлять збірний образ (концепт).

Власне лексична семантика розділяє значення на денотат (узагальнений образ ряду однотипних матеріальних об'єктів) і конотат (додатковий компонент значення мовної одиниці, який може надавати її предметно-логічному змісту відтінок суб'єктивної оцінності, до якої входять функціонально-стилістична забарвленість, емоційність, експресивність тощо, а також відтінки, які зумовлені культурними, ідеологічними, соціальними, ситуаційними комунікаційними аспектами).

Лексико-семантичний варіант (семема) – це структурна однопланова одиниця концепту, яка є одним із варіантів значення слова, що має декілька

дефініцій. Вона також є формально-змістовою лексикологічною одиницею, яка є вираженням планом вираження лексеми у мовленнєвому процесі. При цьому важливо підкреслити, що семема та її структурні компоненти мають подібну онтологію, виражаючи семантичні категорії та субкатегорії мови. Семема являє собою синтез різнорівневих (лексичних, словотворчих та граматичних) сем, що належать до різних семантичних категорій.

За Новіковим, лексико-семантичний варіант є найпростішою елементарною «клітинкою» лексико-семантичної системи, яка відображає певні сегменти дійсності у процесах мислення та комунікації [41; с. 112]. Також мовознавець розглядає лексико-семантичний варіант як сукупність усіх граматичних форм слова, співвідносних з одним із його значень.

Слово є єдністю всіх його граматичних форм із усіма його наявними значеннями, на відміну від лексико-семантичного варіанта. План вираження – це лексема, планом змісту є семема. Лексико-семантичний варіант є елементарною одиницею і репрезентує єдність семема та лексеми. Сукупність усіх семем разом становить значення слова.

Варто також зазначити те, що термін «лексема» використовується мовознавцями і в інших трактуваннях. Наприклад, О. Тараненко у працях дає визначення «Лексема – це слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови – на відміну від слова в його конкретних реалізаціях (словоформах, слововживаннях, «слово значеннях» – окремих значеннях полісемічного слова)» [61].

Якщо ж говорити про сему, найбільш доцільним у лінгвістичній традиції прийнято вважати тлумачення Й. Стерніна: «Сема – це семантичний мікрокомпонент, який відбиває конкретні ознаки позначуваного словом явища» [60; с. 14]. Розрізняють граничну, неподільну і подільну семи. Проте, з огляду на значення слова як на відношення, що базується на взаємному зв'язку між формативом та мисленнєвим відображенням у свідомості людей певних предметів і явищ, мовознавець І Сусов вважає, що не значення розкладається на семи, натомість семи розкладаються на складні означувані.

Тож, за його гіпотезою, семи є не одиницями значення, а одиницями лінгвістичного релевантного членування й опису позамовних означуваних.

Й. Стернін розглядає ієрархію структури лексичного значення з комунікативного погляду. Таким чином він виокремлює в ньому макрокомпоненти, а саме денотативний, конотативний та функціонально-стилістичний, і мікрокомпоненти, тобто семи, які становлять денотативний і конотативний макрокомпоненти. Основою типології Й. Стерніна є бінарні опозиції сем:

- 1) узуальні (системні) й okazіональні;
- 2) ядерні та периферійні;
- 3) інтегральні та диференційні;
- 4) яскраві та слабкі;
- 4) експліцитні та приховані;
- 5) постійні й імовірні;
- 6) асертивні(об'єктивні ознаки) і диспозиціональні (ознаки, що приписуються ідеальному предмету, денотату);
- 7) чіткі й нечіткі;
- 8) позитивні (свідчать про наявність ознаки) і негативні (заперечують ознаки);
- 9) актуалізовані й неактуалізовані [59].

Більш детальні способи класифікації сем також розглядали І. Арнольд, Л. Васильєв та І. Ольшанський. Першопочатково під семемою розуміли просту сукупність сем, які не є пов'язаними внутрішньосистемними зв'язками. Станом на сьогодні набуває популярності гіпотеза, згідно з якою семема містить у собі нерівноправні та різнорідні компоненти, які перебувають в ієрархічних відношеннях.

Якщо розглядати структуру семеми як певну ієрархію семантичних ознак, можна виокремлювати п'ять типів сем з огляду на рівень узагальнення: категорійні, субкатегорійні, архісеми, диференційні семи видового значення та потенційні (приховані семи). Ядро складається з сем

родового значення (класем, архісем та гіперсем) та диференційних сем видового значення (гіпосем). Периферія утворюється за допомогою неосновних, прихованих сем.

Окрім вищезазначених типів, лексичне значення може вмещувати в себе конотативні семи (ті, які містять інформацію про функціонально-стилістичні, експресивно-емоційні, оцінні та емпіричні ознаки денотата). Конотативний компонент значення утворюється за допомогою конотативних сем, оцінок та емоцій, які складно розмежовувати.

За Л. Новіковим, емоційно-експресивний та конотативно-стилістичний аспекти змісту слова є різноплановими і мають різну природу, через що не можуть бути зведеними одне до одного [41; с. 34]. Ми вважаємо це не досить доцільною гіпотезою, оскільки після застосування компонентного лексичного аналізу, велика кількість лінгвістів дійшли висновку про інтеграцію в семемі цих аспектів, які на перший погляд є різними. Їх можна представити як набір семантичних множників.

Ієрархічну організацію семи становлять елементи різних рівнів абстракції. Набір сем, що обов'язково містяться в лексичному значенні, є інтенсіоналом (ядром), а потенційні (периферійні) семи – це імплікаціонал (периферія) значення, що залежить від ядра і не може без нього реалізуватися.

У слові може бути декілька імплікаціональних сем. Їх актуалізація відбувається під час мовленнєвого процесу. Ядерні семи використовуються на позначення постійної, обов'язкової ознаки предмета або дії. Імплікаційні семи позначають ознаку дії, яка є непостійною, а також не виконують розрізнявальної функції і належить до конотаційної сфери. Розмежування ядра й периферії є економним способом, за допомогою якого можна описати структуру лексичного значення. Семи виконують конститутивну та диференційну функції стосовно семем.

Деякі з сем мають здатність водночас набувати також статусу семемі. Сема є мінімальним носієм інформації та найменшою одиницею мовного

плану змісту. У неї не існує відповідників у плані вираження. Сему можна окреслити завдяки компонентному аналізу як односторонню мовну сутність. При цьому імпліцитні семи не можна виявити завдяки словниковому визначенню. Пошук таких сем базується на підставі психологічного експерименту, інтуїції або знаннях лінгвіста.

Отже, семема як елементарне значення може членуватись на одиниці нижчого рангу, тобто семи. Сема є мінімальною складовою елементарного значення. Сукупність сем становлять структуру значення семемі. В результаті цього, кожен лексико-семантичний варіант можна охарактеризувати як ієрархічну сукупність сем, тобто певну структуру, у якій можна виокремити інтегральне родове значення (архісема), диференціальне видове значення (диференційна сема) і потенційні семи, у яких відображено побічні характеристики предмета або явища. Ці семи є важливими для формування непрямих значень слів.

За умови переносного вживання слова, диференційна сема та архісема відходять на задній план. При цьому актуалізуються потенційні семи, набуваючи статусу диференційних. Через те, що класифікування сем базується на різноманітних підходах, досить широкою є їх типологія. Найбільш детальну типологію надає у своїх працях мовознавець Й. Стернін. Він розмежовує:

- 1) узуальні та okazіональні,
- 2) за відношенням до мовної системи – диз'юктивні та інваріантивні,
- 3) за розрізнявальною силою – інтегральні та диференціальні,
- 4) за ступенем яскравості – яскраві та слабкі,
- 5) за характером вияву – експліцитні та приховані,
- 6) за характером конкретного змісту – постійні та ймовірнісні,
- 7) з огляду на акт мовлення – актуалізовані та неактуалізовані семи

[59].

Непостійним є кількісний склад сем у структурі лексичного значення. Компонентний аналіз допомагає виявити ті семи, що становлять зміст слова. Такі семи входять у тлумачне значення лексичних одиниць словників. Тому під час виділення та об'єктивації сем досить часто послуговуються саме словниковою дефініцією.

На сьогодні у мовознавстві поширеною є ідея щодо системності лексики, оскільки зв'язки між словами є такими ж різноманітними, як форми їх вияву. При цьому парадигматичні відношення можуть утворювати як словесні опозиції (пари слів, які мають схожі компоненти, проте у той же час відрізняються одне від одного), так і цілі класи слів.

Е. Кузнецова подає класифікацію словесних опозицій і викоремлює формальні, семантичні та формально-семантичні опозиції. Для кожної з них характерні такі особливості: співвідношення семем та співвідношення лексем. Залежно від того, як між собою співвідносяться компоненти, також можна виокремити ще додатково три види опозицій: тотожності, привативна (включення) та еквіполентна (перетину) [33].

У той же час кожне слово пов'язане із досить великою кількістю лексичних одиниць безпосередньо, і ще з більшою кількістю – опосередковано. Цю систему слів та співвідношень було б складно окреслити без умови існування такого типу лексичної парадигматики, як класи слів. Класи слів визначають залежно від компонентів (формальних або семантичних), які є спільними для слів, що входять до них.

Дослідники акцентують на тому, що класифікація лексичних угруповань у межах лексико-семантичної системи є досить складною. У своїй монографії «Семасіологія» В. Левицький обґрунтовує цю ситуацію тим, що, перш за все, явища та предмети зовнішнього світу пов'язані між собою складними відношеннями. Такі зв'язки проєктуються на лексичну систему мови вертикально, таким чином розподіляючи її на взаємопов'язані лексичні блоки. При цьому не слід забувати про те, що різні типи об'єктів зовнішнього світу відрізняються за специфікою своїх системних відношень. Це ускладнює

взаємозв'язки між лексемами. Також варто говорити про те, що елементи лексичної системи зв'язані горизонтально внутрішньомовними відношеннями, що виникли завдяки конкретним умовам розвитку і функціонування мови [34].

Внутрішньомовна і зовнішньомовна системи зв'язків взаємодіють, накладаючись одна на одну. В результаті цього утворюється сітка парадигматичних зв'язків між словами та їхніми лексико-семантичними варіантами. Проте намагання оперувати лише одним з типів зв'язків (вертикальним (орієнтованим на дійсність) чи горизонтальним (орієнтованим на мову)) у семасіологічних дослідженнях не були успішними. На думку В. Левицького, це є причиною того, що критерії розмежування різних типів мікросистем, а також їх практичне виокремлення потребують у глибшому аналізі та подальшому вивченні [34].

Сукупність лексико-семантичних варіантів становить значеннєвий фонд концепту. Інколи семема також інтерпретується як парадигматична одиниця, якій відповідає певна сема в синтагматичному ряді.

Термін «семема» («*sememe*») було введено та обґрунтовано лінгвістом А. Норіном у праці «*Vårt Språk*» («Наша мова») на початку ХХ століття. Він зазначає, що семема – це «зміст ідеї, визначений у певній мовній формі». Далі цей термін розвинув Л. Блумфілд і ввів його в обіг американської лінгвістики. Він розглядав семему як постійну, визначену одиницю змісту, яка відрізняється від усіх інших значень, включаючи інші семеми. Також над окресленням визначення «семема» працював Л. Ліпка. Цей науковець зазначає у своїх дослідженнях, що семема представлена як комплекс або ж конфігурація сем, що відповідає одному сенсу лексеми. Також він говорить про таку функцію семеми як концептотворчу.

Всередині семеми можуть розрізняти три основні види сем, а саме архісеми (родові інтегральні семи), диференціальні семи (більш конкретні семи, які відрізняють значення слова від інших протиставлених йому значень) та потенційні або приховані, що досліджують у своїх працях такі

науковці, як І. Арнольд, В. Гак, Ю. Караулов, Й. Стернін та ін. У структурі семми центральною є архісема – родова інтегровальна сема, яка властива всім одиницям певного класу та відображає їхні загальні категорійні властивості та ознаки. Диференційні семи у структурі семми описують відмінності одиниць семантичного поля та перебувають у гіперогіпонимичних відношеннях з архісемами.

Також у лінгвістиці побутує думка про те, що потенційні семи можуть існувати поза межами й периферії семми. Це означає, що в такому разі вони взагалі не входять до структури лексичного значення слова і представляють випадкову ознаку, яка наділяється уявою людини щодо об'єкта, а також може набувати актуальності за умови семантичних трансформацій. Проте ця думка є досить суперечливою через те, що насправді потенційні ознаки входять до структури значення слова в будь-якому разі, і таким чином формують його імплікаціонал.

Семантичний аналіз призводить до більш чіткого розуміння розвитку значення тієї чи іншої лексеми, що дає нам змогу говорити про явище когнітивного феномен. Значення є результат відображення та пізнання дійсності свідомістю людини, яке закріплене мовною репрезентацією. [51; с. 579].

Задля доцільної характеристики концепту слід чітко виявити усі семми, які він містить, і це дасть змогу детально розглянути і схарактеризувати його природу і значення у розрізі мовознавства. Виявлення семем здійснюється в інших лексемах, синонімах або ж фразеологічних одиницях. Власне семми містять у собі нові концептуальні ознаки. Семемний аналіз є одним із головних способів усвідомлення того, як у семантичній системі мови відбиваються когнітивні процеси, що відбуваються у свідомості людини.

1.3 Методика дослідження концептологічного значення в наукових розвідках. Послідовність покрокового аналізу концепту вода

Методологія дослідження концептів у сучасному мовознавстві є не досить добре розробленою і різноманітною. Цю проблему в різний спосіб порушували такі мовознавці як М. Піменова, О. Кубрякова, О. Литвиненко, К. Городенська, А. Супрун, а також інші представники семантико-когнітивного підходу до лінгвокогнітивних досліджень. На загал, існує три загальноприйняті раціональні підходи до детального розгляду та аналізу отриманої інформації стосовно концептів.

У сучасному мовознавстві популярними є такі методики аналізу концептів:

1) методика ключових слів. На матеріалі текстів, що презентують вживання ключового слова (імені концепту), досліджується лексична сполучуваність даної мовної одиниці. На основі проведеного дослідження проводиться аналіз слів, з якими сполучується концепт і встановлюються важливі риси відповідного концепту

2) Аналіз словникових дефініцій ключового слова. Із тлумачень якомога більшої кількості словників робиться вибірка всіх потенційних характеристик концепту.

3) Вивчення багатозначності слова в процесі його розвитку. Основна увага приділяється черговості появи нових рис і значень концепту, що визначають цей розвиток.

4) Аналіз паремій передбачає дослідження і прислів'їв та приказок, що містять ключове слово, і тих, що містять оцінку концепту (навіть якщо останні не містять компонента імені концепту).

5) Контрастивний аналіз еквівалентних за прямим значенням лексем різних мов дозволяє виявити національно-культурну специфіку концепту

6) Опис концепту, як набору певних ознак, необхідних для включення їх у певний клас.

7) Виділення індивідуальних авторських концептів шляхом аналізу текстів художніх творів.

Для дослідження концепту як складної багатовимірної одиниці необхідно застосовувати цілий комплекс різних методів і знання різних наук, тому концептуальний аналіз можна назвати логічним аналізом, маючи на увазі механізми та шляхи власне дослідницького підходу.

Мовознавиця М. Піменова пропонує дослідження концептів у п'ять основних етапів:

- 1) аналізування лексичного значення та внутрішньої структури слова, яке є репрезентацією концепту;
- 2) простеження синонімічного ряду лексеми-репрезентанта;
- 3) подання опису способів категоризації концепту у мовній картині світу;
- 4) визначення способів концептуалізації як вторинного переосмислення певної лексеми, а також дослідження концептуальних метафор і метонімії;
- 5) дослідження контексту, в якому подано концепт [43; с. 16].

Такий спосіб дослідження концепту є найбільш простим, проте не всі дослідники ним послуговуються, спираючись на його недосконалість.

Більш удосконаленим підходом досліджень концептів запропонований наприкінці ХХ століття провідними українськими мовознавцями. Такий спосіб розглядання концепту є спрямованим на встановлення смислового навантаження концептологічної одиниці, а також місця, яке вона займає у певному мовно-культурному середовищі.

Отже, для здійснення подібного аналізу потрібно:

- 1) визначити контекст, до якого належить поданий концепт, а за наявності художнього тексту проводити дослідження на його основі;
- 2) виявити місце концепту в мовній картині світу і мовній свідомості нації за допомогою лінгвістичних та енциклопедичних словників;
- 3) врахувати етимологічні особливості слова-репрезентанта,
- 4) проаналізувати різноманітні контексти, у яких може фігурувати досліджуваний концепт (філософські, наукові, публіцистичні, конфесійні

тощо), оскільки словникові дефініції містять лише широке розуміння значення слова, а енциклопедичні словники подають загальне поняття;

5) співставити отримані результати потрібно з аналізом асоціативних зв'язків ядра концепту;

б) якщо для аналізу було взято важливий культурний концепт, то потрібно відстежити, чим зумовлена його багатократна повторюваність та інтерпретація у мистецтві [29; с. 12-14].

Цей спосіб розгляду концепту в дискурсі певного контексту дає змогу більш детально розглянути усі його складові, розширити уявлення про периферійні одиниці, а також цілісно описати його лексико-семантичну структуру.

Третій підхід до розгляду концепту у мовознавстві був запропонований колом представників семантико-когнітивного підходу до лінгвокогнітивних досліджень. Ними була запропонована така методика, яка фіксується в сучасному українському мовознавстві як польовий метод:

1) на початковому етапі для полегшення подальшого дослідження слід побудувати номінативне поле концепту, яке складається з ядра (а саме прямих номінацій концепту, його гіпонімів, а також інших різноманітних ознак) та периферії (найближчої та найвіддаленішої, до якої слід також залучити паремії, афоризми, художні тексти тощо);

2) проаналізувати та зробити детальний опис мовних засобів, які входять до номінативного поля концепту;

3) зробити когнітивну інтерпретацію результатів опису семантики мовних засобів, тобто зазначити когнітивні ознаки, завдяки яким сформовано концепт як ментальну одиницю;

4) верифікувати результати когнітивної інтерпретації в носіїв мови (цей етап є необов'язковим, проте бажаним, оскільки саме носії мови можуть спростувати або підтвердити правильність і доцільність висновків, зроблених дослідником під час аналізу концепту, які певною мірою є суб'єктивними);

5) подати опис змісту концепту у вигляді переліку його основних когнітивних ознак.

3. Попова також зазначає, що за умови бажання дослідника змодельовати концепт як чітку одиницю свідомості, слід розширити представлену методику і рухатися далі у напрямку дослідження макроструктури концепту, його категорійної структури, після чого представити зміст аналізованого концепту у вигляді польової структури (лексико-семантичного поля) [47; С. 278]. Лексична система певної мови складається з сукупності всіх семантичних полів. Але не всі вчені із цим погоджуються. Так, існує гіпотеза щодо довільності виокремлення семантичних полів.

Існує кілька способів побудови номінативного поля концепту. Перш за все, можна зосередитись винятково на окресленні прямих номінацій концепту, тобто власне ключового слова та його різноманітних синонімів – від системних до okazіональних та індивідуально-авторських. Після цього можна приступати до визначення ядра номінативного поля. Для цього слід встановити, що є ключовим словом-репрезентантом, яке має здатність об'єктивувати поданий концепт. Ключове слово – це така лексична одиниця, визначена дослідником, що має змогу якомога повніше номінувати аналізований концепт. Ядро концепту обирається за допомогою синонімічного розширення ключового слова на підставі вибірки зі словників синонімів та фразеологічних словників; завдяки контекстуальному аналізу художніх, публіцистичних тощо текстів, у яких фігурує досліджуваний концепт; розглядаються індивідуально-авторські, okazіональні та описові номінації концепту; аналізуються номінації видових різновидів денотата та й окремих ознак концепту; аналізується сполучуваність лексем, що в процесі дає змогу виявити деякі можливі складові концепту.

Основними особливостями лексем, які стосуються ближньої периферії, є:

- 1) менша частотність порівняно з ядром,

- 2) нейтральна стилістика,
- 3) відсутність обмежень у вживанні,
- 4) мінімальна залежність від контексту.

У віддаленій периферії містяться одиниці, які характеризуються невеликою частотністю (однозначні та багатозначні). При цьому серед багатозначних є такі, в яких комунікативне значення – не основне. Одиниці крайньої периферії характеризуються низькою частотністю. До крайньої периферії відносяться застарілі слова, оскільки вони маловживані або ж вживаються не в основному значенні [47, с. 76].

Спираючись на подані методики дослідження концепту, можна простежити у них багато спільного. Всі вони ґрунтуються на досконалому знанні мови і високому рівні обізнаності дослідника у пареміологічному та лексико-фразеологічному мовному фонді, а також певною публіцистикою та низькою літературних творів мовою, яка передбачається дослідженням.

Компонентний аналіз дає змогу дослідження семантичної структури лексико-семантичних одиниць, вміщених у поле концепту. Метод опозицій висвітлює системні відношення між лексичними одиницями поля. Застосування методу семного аналізу словникових дефініцій дозволяє виявити збіг і розходження семантичних складників поля. Метод кількісного аналізу застосовують для підрахунку кількості лексем і сем та визначення обсягу семантичних компонентів одиниць поля, спільних з ядром. Контрастивно-описовий метод базується на виявленні схожості та відмінності досліджуваних одиниць і для спостереження над мовним матеріалом, що входить до складу лексико-семантичного поля.

Для виявлення спільних та відмінних ознак концептів обох мов у роботі буде доцільним використовувати контрастивний аналіз. Контрастивний (зіставний) метод – це сукупність прийомів дослідження та опису мови, що здійснюється за допомогою її системного порівняння з іншою мовою. Метою зіставного аналізу є виявлення специфіки аналізованих мов. Такий метод застосовується для вивчення як споріднених, так і не

споріднених мов і є спрямованим на сучасний стан мови. Головний предмет дослідження контрастивного аналізу – дослідження подібностей та відмінностей у мовній структурі.

Деякі мовознавці говорять про те, що в основі контрастивних досліджень знаходиться порівняльний метод. Його сутність полягає в дослідженні та описі мови «через системне порівняння з іншою мовою з метою прояснення її специфічності» [13].

Контрастивний метод встановлює відношення контрасту на всіх рівнях мов, які порівнюються. Розглядаються діафонія, тобто фонологічні розбіжності, діаморфія – граматичні розходження, діасемія – семантичні розбіжності, діалексія – лексичні відмінності. З огляду на це, більшість учених вважає, що зіставний метод є більш ефективним під час вивчення споріднених мов, з огляду на те, що їхні відмінні ознаки при цьому більш яскраво виділяються.

Й. Стернін пропонує методику контрастивного аналізу, що складається з 7 етапів, кожен з яких містить декілька підпунктів:

- 1) виділення лексичного угруповання у вихідній мові;
- 2) визначення міжмовних відповідностей окремих одиниць;
- 3) семний опис значень лексичних одиниць у відповідних мовах;
- 4) семантичний опис контрастивних пар;
- 5) виявлення національно-специфічних компонентів значень слів;
- 6) диференційна семантизація членів контрастивних пар;
- 7) диференційне тлумачення значень лексичних одиниць.

Перший етап складається з чотирьох поступових кроків:

1) Упорядкування базового списку лексичного угруповання – методом суцільної вибірки з одномовних тлумачних словників виписуються слова, які належать до аналізованого лексичного угруповання, після чого складається вихідний базовий список;

2) синонімічне розширення базового списку – усі лексеми, які становлять вибірку, зроблену під час попереднього кроку, переглядаються за

синонімічними словниками цієї мови, в результаті чого можна виявити нові лексеми, які поповнять базовий список;

3) розширення базового списку за допомогою результатів текстового аналізу – аналізуються тексти сучасної художньої літератури та публіцистики, в яких зафіксовані всі вживання слів досліджуваного лексичного угруповання, в результаті чого до базового списку також додаються нові лексеми, а також визначається частота вжитку одиниць досліджуваного лексичного угруповання на певному етапі розвитку мови;

4) структурування лексичного угруповання – розбиття отриманого списку досліджуваних одиниць на групи і підгрупи за смислом, окреслення ядра та периферії досліджуваного угруповання.

На другому етапі досліднику потрібно здійснити два такі кроки:

1) виявлення словникових переказних відповідностей – перевірка кожного слова вихідної мови за двомовними словниками, після чого слід виписати всі перекладні відповідності цього слова, що фіксуються в них;

2) виявлення міжмовних лексичних відповідностей – перевірка усіх отриманих на попередніх етапах лексем за синонімічними словниками: через те, що нові одиниці могли не бути представлені в перекладних словниках, розширений список в такому разі міститиме нові слова, отримані з синонімічних словників, що становитиме разом список міжмовних лексичних відповідностей.

Третій етап вміщує передбачає три послідовні кроки:

1) семний опис одиниць обох мов у межах виділених підгруп, що передбачає застосування низки методів, таких, як семний аналіз словникових дефініцій, компонентний аналіз, асоціативний експеримент, контекстуальний аналіз тощо, в результаті чого отримуємо опис значень слів обох мов у вигляді переліку семантичних компонентів, тобто сем;

2) встановлення частотності вживання аналізованих одиниць, що здійснюється завдяки підрахунку за вживанням у текстах або за допомогою

опитування носіїв мови стосовно частотної характеристики слова: високочастотні, вживані, маловживані та невживані слова.

3) верифікація семного опису за допомогою проведення опитування носіїв мов стосовно підтвердження виділених сем для окремих слів, що також називається процедурою верифікації компонентного складу слова.

Четвертий етап контрастивного аналізу передбачає:

1) формування контрастивних пар (двох одиниць порівнюваних мов, що є міжмовними лексичними відповідниками), що піддаються контрастивному семантичному опису;

2) семне зіставлення значень контрастивних пар – зіставлення окремих сем контрастивних пар, що були отримані внаслідок попереднього компонентного аналізу, уніфікація семних описів, за можливості узагальнення конкретних сем, перевірка відсутності сем у семемі однієї з мов – за умови відсутності семи фіксується семна лакуна, за відсутності семи з огляду на недоліки компонентного аналізу сема включається в семну структуру відповідного слова, в результаті чого семний опис досліджуваних слів може поповнитися, або може змінитися словесне формулювання семи.

В результаті на цьому етапі дослідник може виявити паралельні семні описи контрастивної пари, де архісеми протиставляються одне одному, а також диференціальні семи з однаковими семантичними ознаками (і однаковими або різними семними конкретизаторами) та безеквівалентні і лакунарні семи.

П'ятий етап передбачає виявлення та опис відмінних з огляду на національну специфіку сем кожної контрастивної пари, що здійснюється за допомогою семного зіставлення структур значення слова вихідної мови та її відповідності в іншій мові.

Кожна пара сем, які зіставляються, набуває характеристики: еквівалентні, несхожі, безеквівалентні або лакунарні. Останні три типи свідчать про національну специфіку семантики слова.

Під час цього етапу можливе виявлення неадекватних (хибних, помилкових) перекладних відповідників у наявних перекладних словниках, а також окреслення хибних друзів перекладача. Можна виявити різні форми прояву національної специфіки значень: наприклад, розбіжність семного складу, безеквівалентність і лакунарність значень та компонентів значень.

Також варто зазначити, що можуть бути зафіксовані такі випадки прояву національної специфіки:

- 1) національно-специфічні значення (повна безеквівалентність);
- 2) розбіжність ядерних сем;
- 3) розбіжність периферійних сем;
- 4) безеквівалентність сем;
- 5) відмінність за статусом (постійні/імовірнісні);
- б) виявлення лакун.

Під час шостого етапу здійснюється опис обох членів контрастивної пари з огляду на обсяг сем, які не збігаються. Під час опису значень слів обох мов при цьому описуються як перерахування тільки тих сем, що не сходяться з семами іншого члена контрастивної пари.

На останньому, сьомому етапі контрастивного аналізу лексики відбувається диференційне тлумачення значень одиниць вихідної мови, тобто, процес опису семного складу одиниці вихідної мови, що містить вказівку на всі її перекладні відповідники з перерахуванням семантичних компонентів, що відрізняють одиницю вихідної мови від перекладних відповідників. Таке тлумачення значення є базовою умовою для створення різнотипних контрастивних словників [59].

Отже, найбільш доцільним у нашій роботі для застосування щодо концепту є польовий метод, оскільки саме цей метод дає змогу найточніше окреслити структуру аналізованого концепту, визначити місце його лексико-семантичних варіантів, а також систематизувати і схарактеризувати їх. Для зіставлення концептів української та англійської мови нами застосовується контрастивний метод аналізу, окреслений Й. Стерніним.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

На сьогоднішній день існує досить багато різноманітних підходів щодо визначення і дослідження концепту у мовознавстві. Найбільш актуальним з них є лінгвокультурологічний, який базується не тільки на мовних факторах, але і на тих, які стосуються культури певного етносу. Оскільки ми можемо розглядати концепт як основну одиницю ментальності культури, варто також додати, що він може реалізуватись як у словесному вигляді, так і у формі символу, образу або поняття.

Отже, для дослідження концепту *вода* слід чітко розуміти такі поняття як *концепт*, *лексико-семантичний варіант*, *лексична семантика*. Також слід розглянути напрацьовані мовознавцями методики аналізу концептів і обрати найбільш доцільний для застосування у подальшій роботі з концептом.

Опис концепту надає змогу чіткіше зрозуміти поняття, що наявні у свідомості носіїв культури. Створення номінативного поля концепту – це перелічення та характеристика мовних засобів, що номінують концепт та певні його ознаки. У підсумку під час лінгвоконцептологічного аналізу наявним має бути графічна або словесне вираження польової структури концепту, тобто ядра, приядерної зони та периферії концепту.

Для досліджуваного концепту нами було обрано метод польового дослідження, що дає змогу говорити про концептуальну структуру і місце лексико-семантичних варіантів у цій структурі.

Для порівняння обох концептів нами обрано контрастивний метод, в результаті якого ми маємо отримати опис складу та структури лексичного угруповання досліджуваних одиниць, встановити міжмовні відповідники, розглянути семний опис досліджуваних семем у двох мовах, сформувати зіставні семні дефініції одиниць двох мов, окреслити національноспецифічні семи в обох мовах, диференціювати відповідники двох мов за національно-специфічними семантичними компонентами, розглянути контрастивні словникові статті.

Після завершення контрастивного опису лексичного угруповання можна зробити теоретичні висновків загального характеру національної специфіки досліджених угруповань.

РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВАРІАНТИ КОНЦЕПТУ ВОДА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

2.1. Загальна характеристика та первинна систематизація вибірки

Загальна характеристика концепту передбачає виокремлення, детальний розгляд його лексико-семантичних структурних одиниць та їх систематизація. Задля детального розгляду концепту *вода* та виокремлення його лексико-семантичних варіантів, потрібно проаналізувати дефініції, подані у різних словниках.

Загальна кількість дефініцій концепту *вода* складає 61 одиницю (див. Додаток 1).

З них основним значенням є лише одне, етимологічне («сполука із водню і кисню, що являє собою рідину»). Інші подані значення є другорядними, які у певній мірі співвідносяться із етимологічних, і є відповідно більш або менш подібними за семантикою до первинного. Слід говорити про те, що архісема і диференційні семи перебувають у гіперо-гіпонімічних відносинах.

Також у структурі значення концепту *вода* виділяється сема предметності (слово належить до класу іменників – категорійно-семантична

сема), сема «неістота», сема «рідина» (конкретизуючі/диференціальні), сема «сполука водню з киснем» (лексична/індивідуальна), семи «напій», «ресурс» – диференціальні, сема «прозорість» – конотативна.

До всього вищезазначеного можна додати те, що у структурі концепту можна простежити 3 граматичні семи – значення жіночого роду, числа (однини) та називного відмінка.

На підставі схожих семантичних відтінків подані лексико-семантичні варіанти можна виокремити такі групи за значенням:

- 1) Речовинність – 15 одиниць (рідина, напій, лікувальний засіб, територіальні води, течія, літепло, окріп, купіль, дощ, пожива для ґрунту, джерело, освячена рідина, змилини, навколоплідна рідина, горілка);
- 2) Абстрактні поняття – 8 одиниць (час, правда, обставини, факти, допомога, просвіток, відомий факт, беззмістовні фрази);
- 3) Локативність – 5 одиниць (підземне царство, теплі краї, напрямок, комфортне середовище, рідний край);
- 4) Стан – 7 одиниць (надлишковість, шум, смерть, спокій, нестатки, скрутне становище, розлад);
- 5) Процесуальність – 10 одиниць (випробування, переслідування, мовчання, раптова подія, передбачення подій, викривання вад, знущання, завдання прикрощів, дія на чийсь користь, очищення);
- 6) Якості – 8 одиниць (краса, подібність, суперечливість, хитрість, необачність, справжність, скромність, родючість);
- 7) Побаження – 1 одиниця (побаження удачі);
- 8) Емоції – 2 одиниці (похмурий настрій, приголомшення);
- 9) Предметність – 2 одиниці (колодязь, засіб для існування);
- 10) Відносини – 3 одиниці (споріднення, дружні стосунки, зв'язок).

Виокремлення лексико-семантичних груп на основі схожості семантики лексико-семантичних варіантів необхідне для підтвердження

гіпотези про архісемність семема *рідина*, а також для простеження пріоритетності інших структурних варіантів концепту *вода*.

Подібним способом було розглянуто фразеологічні одиниці (49 одиниць) [ФСУМ], які безпосередньо стосуються цього концепту. Вони відносяться до периферії поля концепту *вода*. Їх можна класифікувати на 7 окремих тематичних мікрополів за семантикою:

- 1) Характеристика певних людських якостей – 17 одиниць (тихіший від води – скромний, тихий);
- 2) Речовинність – 1 одиниця (грішна вода – горілка);
- 3) Обставини місця, часу і способу дії – 5 одиниць (багато води сплигло – минуло багато часу);
- 4) Дія, що має негативний відтінок – 21 одиниця (зійти за водою – померти);
- 5) Побаження – 1 одиниця (з роси та води – побаження удачі);
- 6) Родинні зв'язки – 1 одиниця (десята вода на киселі – далекі родичі);
- 7) Звичайні дії без відтінку ставлення мовця – 3 одиниці (набрати в рот води – мовчати).

Розгляд фразеологічних одиниць у такий спосіб дає можливість окреслити додаткові значення концепту, а також описати підстави, на яких концепт базується в національній свідомості українського етносу.

В англійській мові лексема «*water*» має такі варіанти семантичного значення:

- 1) безбарвна, прозора рідина без запаху, що утворює моря, озера, річки та дощ і є основою рідин живих організмів (*sodium chloride dissolves in water*);
- 2) напій (*a bottle/drink/glass of water*);
- 3) водний простір (озеро, море) (*The water is so warm – are you coming in?*);
- 4) поверхня озера чи моря (*In the shallow waters of the Gulf of Mexico, oil rigs attract fish*),

- 5) водойма (I swam a whole length of the pool under water),
- 6) курорт з лікувальними водами (The water and mud are used to treat patients with digestive problem),
- 7) водопостачання (the monthly water bill),
- 8) потік (This unusual water flow is of interest to oceanographers),
- 9) приплив та відлив (He jumped exactly when the water was receding),
- 10) паводок (The river is difficult to cross during such periods of high water),
- 11) рідкі виділення організму (If your water is dark, maybe, it means you are dehydrated);
- 12) навколоплідна речовина (At 4 a.m. her waters broke, and her baby was born soon after);
- 13) якість коштовного каміння (If a diamond or pearl is of the first water it possesses the greatest possible degree of brilliance and transparency),
- 14) акварельні фарби (water color picture),
- 15) дощова вода (Acid rain water has been absorbed),
- 16) водопровідна вода (tap water),
- 17) морська вода (the sea water in Crimea meets quality standards),
- 18) опріснювач (The water distilling plant comprises a sea water tank with a fixed water level),
- 19) рівень моря (water level),
- 20) стік (These characteristics are obtained by special treatment of the water);
- 21) складна ситуація (here seemed to be stormy waters ahead for the government);
- 22) неможливий вчинок (It's like trying to push water uphill) [1; 3; 4].

Опрацювавши всі дефініції слова *water*, можемо зазначити, що основним є етимологічне значення – рідина. Інші подані значення є другорядними. При цьому не всі співвідносяться із етимологічним. Архісема та диференційні семи перебувають у гіперогіпонімічних відносинах.

Варто зазначити, що в англійській мові лексема *water* репрезентована не тільки іменником, проте і дієсловом (наприклад, *to water the plant*). Як дієслово, лексема *water* має 6 семантичних значень:

- 1) Поливати (наприклад, *Don't forget to water the flowers*)
- 2) змушувати плакати (*That film makes my eyes water*)
- 3) давати воду тварині (*to water the cat*)
- 4) втамовувати спрагу людини (*I've been watered*)
- 5) зменшувати напругу (*Some of the more forthright sections were watered down by the editors*)
- 6) зменшувати міцність алкоголю в напої (*I'd like to water down his vodka*) [1].

Проте, оскільки ми розглядаємо концепт як предметне поняття, дієслова не входять до лексико-семантичного поля концепту *water*.

Що ж стосується фразеологічного аспекту, то в англійській мові концепту властиві дещо інші характеристики, що, вочевидь, відбиває специфіку культурного дискурсу. Тож у фразеології лексема *water* вживається разом із такими додатковими значеннями:

- 1) смак (*Stolen waters are sweet* – заборонений плід є солодким), (*salt waters and absence wash away love* – любов помирає під час дальнього плавання);
- 2) колір (*blue water* – відкритий океан);
- 3) доступність (*spend time like water* – витратити час дарма);
- 4) висота (*come hell or high water* – що б не сталося);
- 5) глибина (*A great ship asks deep waters* – великому кораблю велике плавання, *in deep waters* – в труднощах);
- 6) здатність змінюватися (*written in water* – недовгоовічний);
- 7) небезпека (*go through fire and water* – пройти через випробування);
- 8) температура (*get into hot water* – потрапити у біду) [5].

Проаналізувавши паремійний фонд англійської мови на основі дослідження словника «*Farlex Idioms & Slang Dictionary*», було встановлено,

що лексема water міститься у 130 фразеологічних одиницях (див. Додаток 2), що у 2,7 рази більше порівняно з українською мовою.

На підставі схожих семантичних відтінків можна виокремити 12 семантичних груп фразеологічних одиниць із наявністю компонента «вода»:

1) використання обставин з певною вигодою для себе: it is good fishing in troubled waters, to fish in troubled waters;

2) зовнішній спокій: still waters run deep; still waters have deep bottoms; beware of a silent dog and still water;

3) діяти на чийось користь: to draw water on one's mill-wheel; to draw water on smb's mill-wheel; to water on one's mill-wheel;

4) багато часу сплигло з якогось моменту: a lot of water passed under the bridge, a lot of water has flowed under the bridge since;

5) не пригадувати, забути: to be water under the bridge, to be water over the dam;

6) перебувати у скрутних життєвих обставинах: get into deep water, get (be, land) into hot water;

7) зазнати випробувань, а також зробити все для когось: go through hell and water; come hell or high water; go through fire and water for smb;

8) напої, що містять алкоголь, зокрема горілка: fire water; strong water; water of life;

9) марно витратити час: draw water in a sieve; write in water; to tread water; to plough the water; scoop up the water with a sieve, cast the water into the sea; carry water to the river;

10) позбавляти когось надії неприємним способом: pour cold water on smth, throw cold water on a scheme, like a bucket of cold water; dash cold water on smth;

11) легка втрата: spend money like water, shed blood like water;

12) бути безпорадним: a fish out of water.

2.2. Місце лексико-семантичних варіантів у структурі концепту

вода

Як було вже зазначено у підрозділі 2.1., концепт *вода* складається з шістдесят одного лексико-семантичного варіанта. Із них основним варіантом є *прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем* [СУМ-11], тобто первинне етимологічне значення, яке являє собою внутрішню форму концепту *вода*. До приядерних значень було віднесено лексико-семантичні варіанти 2-8, які є найбільш наближеними за семантикою до внутрішньої форми концепту. Структурні компоненти 9-61 становлять периферію досліджуваного концепту, тому що їхня семантика є віддаленою від первинного етимологічного значення (див. Додаток 2). Також до периферії можемо віднести 49 фразеологічних одиниць, тож можемо говорити про наявність 123 лексико-семантичних варіантів у периферії концепту *вода* в українській мові.

Виокремлені групи, у яких об'єднані лексико-семантичні варіанти за подібністю відтінків семантики, свідчать про розгалуженість структури концепту. Найбільше лексико-семантичних варіантів вміщено у групі «речовинність», що дає змогу говорити про правильність визначення внутрішньої форми концепту (рідина). Другою за кількістю лексико-семантичних варіантів у складі є група зі значенням процесуальності. Найменш поширеним виявом лексичної репрезентації концепту *вода* у сучасній українській мові є значення побажання, що становить лише один лексико-семантичний вияв.

Мікрополя, що були виокремлені на основі фразеологічних дефініцій, поданих у ФСУМ, дають змогу стверджувати, що концепт посідає значне місце серед народних цінностей. Концепт вміщено до фразеологічних одиниць української мови на підставі уявлень, що склалися у етнічній підсвідомості. Йому надавали перебільшених значень, зокрема більше двадцяти із них – негативні, 17 кажуть про те, що концепт ототожнювався із певним набором людських якостей та характеристик, 5 вживалися на позначення місця, дії, часу і способу, 1 вживалося, як побажання, 1 порівнювали із родинними зв'язками, 3

відображали звичайні людські дії з нейтральною конотацією, і ще 1 вживалося у майже прямому значенні, а саме на позначення рідини, але грішної – горілки.

Аналіз відносин між ядром та периферією, а також усередині периферії свідчить про наявність трьох основних видів концептуального зв'язку між елементами концепту «вода»: метонімічного, топонімічного, метафоричного. Периферія цього концепту має відкритий і непостійний характер у діахронічному аспекті. Щодо походження лексеми «вода» – вона походить від праіндоєвропейської мови і має споріднені відповідники в багатьох мовах, через що вважається загальнослов'янською.

Якщо розглядати лексему «water» з етимологічної точки зору, можемо зазначити, що вона відноситься до найбільш давньої генетичної групи слів, а саме до індоєвропейської. До неї зазвичай відносяться слова, які почали виникати за часів панування індоєвропейської етнічної спільноти, а згодом перейшли до інших мов цієї мовної сім'ї після розпаду.

Дослідження концепту *water* в англійській мові дозволяє говорити про те, що концепт у англомовній свідомості містить такі компоненти: понятійний – рідина, яка наділена певними якісними, фізичними, хімічними і функціональними характеристиками. Також у концепті містяться похідні елементи, які пов'язані між основою концепту гіпонімічними, метонімічними або метафоричними зв'язками.

Концепту *water* властиве багатозарове наповнення і він може бути репрезентований як сукупність концептуальних елементів. Лексико-семантичне поле концепту містить у собі ядерний елемент «рідина, що не має запаху і смаку», який є основним номінативним значенням ключової лексеми «water». Периферійні значення є похідними від ядерного.

До ядерних значень було віднесено лексико-семантичний варіант 1, оскільки він є основним семантичним значенням внутрішньої форми концепту. Периферію досліджуваного концепту в такому разі становлять структурні компоненти 3-19, адже їхня семантика є більш віддаленою від первинного етимологічного значення (див. Додаток 4). Також до периферії

входять 130 фразеологічних одиниць, тож разом периферія концепту *water* налічує 147 лексико-семантичних одиниць.

З дослідження випливає те, що концепт *вода* посідає визначне місце у галузі української лексикології, а також допускає суперечливі і неоднозначні погляди на свою семантику. Така велика увага до концепту зумовлена тим, що вода є однією із найважливіших потреб людини, тобто слід говорити про пріоритетність даного концепту у людському житті.

2.3. Контрастивний аналіз репрезентацій концептів вода і water в англійській та українській мовах

В результаті аналізу лексико-семантичних полів обох концептів, створених на основі вибірок із тлумачних словників, а також дослідження паремійного фонду мов, було виявлено, що ядерні семи концепту *вода* і *water* є тотожними за лексико-семантичним наповненням: *вода* як безбарвна прозора сполука водню та кисню, що не має смаку та запаху. Вони мають однакову структуру значення: можемо виділити сему предметності (приналежність до класу іменників – категорійно-семантична сема), семи «неістота» та «рідина» (конкретизуючі/диференційні), сему «сполука водню з киснем» (лексична/індивідуальна), семи «напій», «ресурс» – диференційні, сему «прозорість» – конотативна.

Також нами було виявлено наступні контрастивні пари, що свідчить про наявність збігів у полях обох концептів:

- 1) *вода* як *напій*: склянка *води* – a glass of water;
- 2) *водний простір*: *вода* тепла – ти заходитимеш? – The water is so warm – are you coming in? ;
- 3) *водойма*: *вода* Сивашу сьогодні спокійна – Sivash water is calm today;
- 4) *курортні лікувальні води*: лікувальні *води* та бруд використовуються для лікування пацієнтів з проблемами травлення – The water and mud are used to treat patients with digestive problem;
- 5) *водопостачання*: відключити *воду* – to turn off the water;
- 6) *потік*: *вода* стікає зі скелі вниз – water falls down the rock;

7) приплив/відплив: він підстрибнув саме тоді, коли вода підступала до берега – He jumped exactly when the water was receding;

8) паводок: у періоди підвищеної води дуже складно переправлятися через річку – The river is difficult to cross during such periods of high water;

9) навколоплідна рідина: о 4 ранку її води відійшли – і згодом народилась дитина – At 4 a.m. her water broke, and her baby was born soon after, - проте варто відзначити граматичну категорію множини, наявну в українському еквіваленті;

10) дощова вода – кислотна дощова вода увібралась – Acid rain water has been absorbed;

11) водопровідна вода – вода з-під крану – tap water;

12) морська вода – морськавода в Криму відповідає стандартам якості – the sea water in Crimea meets quality standards;

13) рівень моря – рівень води значно піднявся – water level becomes higher.

Серед паремій також було виявлено відповідники, які лягли в основу контрастивних пар:

1) багато часу минуло: багато води сплигло – a lot of water passed under the bridge;

2) горілка: грішна вода – fire water;

3) марно витратити час: товкти воду в ступі – to draw water in a sieve;

4) зазнати випробувань: пройти крізь вогонь і воду – to go through fire and water for smb;

5) позбавляти когось надії: обдати холодною водою – to pour cold water on smth;

6) залишатися непокараним: як з гуски вода – as a duck takes to water;

7) легка втрата: пустити за водою – spend money like water.

Проте також у результаті аналізу нами були виявлені ознаки, які фіксувалися лише представниками однієї лінгвосвідомості. Серед ознак, які були зафіксовані лише українцями є наявність приядерних значень, тобто

значень, які є найбільш наближеними за семантикою до внутрішньої форми концепту.

Досить велика кількість значень характерна тільки для української мови і не зустрічається в англійській. Наприклад, групи значень локативності (5 одиниць, наприклад, теплі води), побажання (1 одиниця: з роси та води) і відносин (1 одиниця: сьома вода на киселі) є унікальними і не притаманними для інших мов, зокрема англійської.

Таким же чином можемо говорити і про наявність унікальних значень, характерних тільки для англійської мови і не притаманних українській: акварельні фарби (water colour); опріснювач (The water distilling plant...); рідкі виділення організму (If your water is dark...); поверхня моря (the shallow waters of the Gulf of Mexico); труднощі пригадування (to be water under the bridge, to be water over the dam); якість коштовного каміння (If a diamond or pearl is of the first water...), безпорадність (a fish out of water). Такі конституенти лексико-семантичного поля є найбільш складними під час перекладу.

Концепт вода в українській концептосфері виступає як нейтральний, так само, як і в британській концептосфері, адже співвідношення позитивних та негативних оцінок в структурі концепту є рівнозначним, при цьому неоцінних ознак значно більше.

Деякі національно-специфічні ознаки концепту можна пояснити пріоритетністю деяких аспектів аналізованого фрагмента дійсності для представників української та британської лінгвокультури, а також особливостями інтерпретації концепту, специфікою етнічної свідомості. Так, наприклад, паремійний фонд англійської мови містить більше одиниць, що містять лексему на позначення води (у 2,7 разів більше), що зумовлено споконвічним заняттям британців морською справою на відміну від українців, які більше позиціонують себе як землероби.

Таким чином, контрастивний аналіз характеристик концепту вода/water на матеріалі вибірки з тлумачних словників і паремій англійської та

української мов, показав, що для британської та української мовної картини світу вода

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

На підставі усіх досліджень концепту *вода* в українській мові, можна говорити про те, що його семантика дуже різноманітна і розгалужена. Так, аналізований концепт включає в себе 123 лексико-семантичне значення; входить до 49 фразеологізмів, з яких можна виокремити 7 мікрополів, об'єднаних за принципом схожості семантики концепту у поданих фразеологізмах.

У концепті виділяється архісема, яка становить ядро лексико-семантичного поля, а також при ядерні та периферійні семи, що мають із архісемою гіперогіпонімічний зв'язок.

Виокремлені семантичні групи, які об'єднують певну кількість лексико-семантичних варіантів, свідчать про пріоритетність того чи іншого значення в українській мові.

В англійській мові ключовим засобом об'єктивації концепту «вода» є номінативна лексема «water». Концепт *water* містить у собі 147 лексико-семантичних значень і входить до 130 фразеологізмів, з яких можна виокремити 12 мікрополів за схожістю семантики.

Приналежність цієї лексеми до споконвічної лексики англійської мови, включеність до складу ядра англійської мовної свідомості, широка семантична структура, великі синтагматичні та парадигматичні зв'язки на рівні семантики, словотвору та фразеології вказують на її базовий характер.

Контрастивний аналіз дав змогу виявити наявність спільних значень і відповідників в обох мовах, що ми показуємо у зазначених контрастивних парах. Всього ми налічуємо 13 контрастивних пар. Також під час аналізу чітко простежується наявність спільної структури ядерних значень (значення предметності – безбарвна прозора рідина, що є сполукою водню і кисню, не має смаку та запаху).

Проте нами було виявлено і диференційні ознаки концептів. Так, в українській мові концепт *вода* у своєму лексико-семантичному полі містить 7 приядерних значень, у той час як в англійському концепті *water* приядерні значення відсутні. При цьому 7 одиниць значення лексеми *вода*, які стосуються локативності, бажальності та відносин є унікальними і характерними тільки для української мови. Для англійської мови унікальними є одиниці, вміщені до восьми мікрополів, кожне з яких складається з декількох лексичних компонентів, згрупованих за схожістю семантичного значення: акварельні фарби, виділення організму, поверхня моря, безпорадність, якість коштовного каміння, поверхня моря, опріснювач, труднощі пригадування.

ВИСНОВКИ

Поняття *концепт*, *лексико-семантичний варіант* і *лексична семантика* є базовими у сучасній лінгвістиці. Когнітивна лінгвістика встановила, що концепт не прив'язаний до одного мовною знаку – він виражається багатьма знаками, як мовними, так і немовними, і ніколи повністю не виражається. Будь-який концепт є одиницею ментального процесу різних людей, що складають те чи інше суспільство; маючи загальну частину для всіх, він включає і безліч варійованих ознак - соціальних, групових, індивідуальних. Концепти, а з ними і концептосфера, постійно розвиваються, якісь когнітивні ознаки вони втрачають, якісь набувають, якісь видозмінюють.

Ми окреслюємо концепт, перш за все, як ментальне утворення, що становить базову одиницю людської свідомості і є результатом когнітивної діяльності як конкретної особистості, так і певної наці в цілому. Концепт містить у собі комплексну інформацію про той чи інший предмет або явище, а також про те, як цей предмет або явище репрезентується суспільною

свідомістю. Сукупність загальнонародних концептів утворює концептосферу етносу – національну концептосферу.

Людський життєвий досвід час від часу розширює зміст концептів, що творять його концептосферу. Збагачується не тільки образний компонент, а також раціональна складова. Проте також слід не забувати, що концепти мають здатність не тільки розширюватись, але і зникати у процесі розвитку суспільного життя.

Концептом є одиниця, закладена у свідомості носіїв мови. Його лексична семантика – це сукупність семем (варіантів значень), що становлять цілісний багатогранний образ (концепт). Задля дослідження лексичної семантики концепту слід чітко виявити його структурні одиниці і окреслити місце кожного лексико-семантичного варіанту у цій структурі.

Українськими мовознавцями запропоновано декілька методик ґрунтовного дослідження концептів дискурсу сучасної української мови, наприклад, за допомогою контекстуального або семного аналізу слова, але найдоцільнішим для розгляду базових концептів української мови є методика польового дослідження. Ця методика передбачає аналіз словникових дефініцій, виокремлення лексико-семантичних варіантів концепту на їхній основі, визначення структури концепту і місця, яке посідають семми у такій структурі (ядро або архісема, приядерна зона і периферія).

Для зіставлення концептів нами було застосовано метод контрастивного аналізу, теоретиком якого є Й. Стернін. Про цей метод він детально розповідає у праці «Контрастивна лінгвістика. Проблеми теорії та методики дослідження». Контрастивний аналіз дає змогу окреслити склад та структуру лексико-семантичного концепту, встановити міжмовні відповідники між концептами різних мов, а також проаналізувати семний склад досліджуваних семем обох мов, знайти спільні семантичні компоненти в досліджуваних концептах, а також висвітлити національно специфічні семми в концептах обох мов, які є унікальними для кожного і не мають відповідників у протилежній мові, концепт якої аналізується.

Досліджуваний концепт *вода* має у своїй структурі 123 семми, у якій лише одна є архісемою, 7 стосуються приядерної зони, так як мають найбільш подібний семантичний відтінок за відношенням до архісеми, а всі інші є периферією, адже їхнє значення є більш віддаленим від первинного. Первинним значенням концепту є *сполука із водню і кисню, що становить собою рідину*. Приядерні лексико-семантичні варіанти також мають значення *рідини*, але є дещо відмінними від архісеми. Так як концепт має розгалужену семантику, велика кількість лексико-семантичних варіантів було віднесено до периферії, адже більшість одиниць мають семантику, яка не є дотичною до первинної.

Досліджуючи лексико-семантичні варіанти концепту *вода*, було виокремлено 10 груп семем, які є подібними за семантичним відтінком. Це дало змогу розглянути структурні одиниці концепту більш детально задля виявлення місця лексико-семантичних варіантів у структурі поля *ВОДА* у сучасній українській мові. Відповідним способом було виокремлено 7 мікрополів на основі розгляду фразеологічних одиниць, які безпосередньо стосуються семантики досліджуваного концепту. Аналіз мікрополів допомагає простежити, на підставі яких асоціацій концепт закладено у національній уяві українського народу.

У структурі семантики концепту також було виявлено категоріально-семантичну, диференціальну, індивідуальну та конотативну семи, що вирізняють наведений концепт з-поміж інших базових концептів, досліджуваних в українському мовознавстві. Додаткові 3 семи (жіночий рід, називний відмінок, однина) є граматичними і не мають зв'язку з лексичною репрезентацією концепту *вода* у сучасній українській мові.

Отже, концепт *вода* є базовим концептом сучасної української мови і містить у своїй структурі 8 пріоритетних значень, закладених в уявленні народу. Лексична семантика концепту дозволяє говорити про багатозначність аналізованого слова, завдяки чому концепт має багато додаткових значень, які стосуються різноманітних сфер людського світосприйняття.

Досліджуваний концепт *water* у своїй структурі містить 147 семем, у якій лише одна є архісемою, а всі інші є периферією через віддаленість значень від первинного (ядерного). При цьому під час аналізу лексико-семантичних варіантів концепту *water* було виокремлено 12 мікрополей на основі розгляду фразеологічних одиниць, що стосуються семантики досліджуваного концепту. Аналіз таких мікрополей допомагає окреслити підстави для асоціацій, закладених у свідомості британців.

На концептуальному рівні *water/вода* є універсалією, адже цей концепт наявний у досить великій кількості лінгвокультурних традицій і є значущою складовою концептуальної картини світу.

Дуже багато англійських фразеологізмів можуть частково перекладатися завдяки використанню українських еквівалентів, які можуть передати повне значення, при цьому не порушуючи стилістичної спрямованості, проте все одно у такому перекладі будуть міститись граматичні, лексичні або лексико-граматичні відмінності. Детальний компаративний аналіз дав змогу порівняти дві мови, два менталітети та дві групи стереотипів, а найголовніше – дослідити те, що об'єднує та віддаляє їх один від одного та відстежити схожість і специфіку двох етнічних груп у висловленні своїх певних почуттів та емоцій.

У майбутній перспективі порівняння концептів *вода* та *water* можемо розглянути їх, застосовуючи метод ономасіологічного аналізу з метою зіставлення лексико-семантичних груп концептів в українській та англійській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/>, (дата звернення: 01.02.2022).
2. Cruse D. Lexical semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 311 p.
3. Free online dictionary, thesaurus and reference materials URL: <https://www.collinsdictionary.com/>, (дата звернення: 01.02.2022).
4. Macmillan dictionary URL: <https://www.collinsdictionary.com/>, (дата звернення: 01.02.2022).
5. TheFreeDictionary URL: <https://www.thefreedictionary.com/>, (дата звернення: 01.02.2022).
6. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография. Москва : Гнозис, 2005. 326 с.
7. Аскольдов С. А. Концепт и слово : Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология. Москва, 1997. С. 267–279.

8. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка: монография. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. — 104 с.
9. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.
10. Вакуленко С. Поняття семми у творчості Адольфа Норіна. *Вісник Генрі Світта з історії мовних ідей*. 2005. №44. С. 19–35.
11. Васильев Л. М. Общие проблемы лингвистики: теория и методы. Уфа : РИЦ БашГУ, 2007. 206 с.
12. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
13. Гайдук Г. В. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики. URL: http://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Philologia/3_117439.doc.htm
14. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Лінгвістика: Зб. наук.праць*. Луганськ, 2003. Вип. 1. С. 16-21.
15. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. Київ, 2004. 38 с.
16. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2003. 21 с.
17. Грінченко Б. Д. Словарь української мови, т. 1–4. Київ, 1958-1959.
18. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования. *Лінгвістичні студії*. 1997. №2. С. 31-52.
19. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
20. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с

21. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту. Семантика мови і тексту. Зб.ст. VIII міжнародної наукової конф. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 202-208.
22. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты*. №7. 1996. С. 3-16.
23. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования. Воронеж : ВГУ, 2001. 80 с.
24. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва, 2004. 290 с.
25. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов). Мовознавство. 1996. № 6. С. 39-46.
26. Корнилов О. В. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва : Издательство МГУ, 1999. 341 с.
27. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.
28. Космеда Т. А. Мовна свідомість і семантика мови (на прикладі концепта ВОЛЯ у тексті Т. Г. Шевченка). Семантика мови і тексту: зб. ст. 6-ї Міжнар. наук. конф. (Івано-Франківськ, 26–28 верес. 2000 р.). Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 263–268.
29. Краснобаєва-Чорна Ж. В., Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори). Донецьк, 2005. 22 с.
30. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. Вопросы когнитивной лингвистики. 2004. № 1. С. 6-17.
31. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в осознании мира: монография. Москва : Язык славянской культуры. 555 с.

32. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. Москва: Наука, 1986. 125 с.
33. Кузнецова Э. В. URL: Лексикология русского языка <https://obuchalka.org/20210228129665/leksikologiya-russkogo-yazika-kuznesova-e-v-1989.html> (дата звернения: 01.02.2022).
34. Лексикология русского языка: Учеб. пособие для фил. фак. ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. Шк., 1989. 216 с.
35. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка : Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология. Москва, 1997. С. 280-287.
36. Лукин В. А. Некоторые проблемы и перспективы компонентного анализа. *Вопросы языкознания*. № 3. 1985. С. 56-66.
37. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода. Концепты: [науч. тр. Центрконцепта]. Архангельск : Изд-во Помор. ун-та, 1997. Вып. 1. С. 11–35.
38. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск : ТетраСистемс, 2004. 256 с.
39. Мельничук О. Д. Концепты як елементи семантики тексту. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8783/97/> (дата звернення: 01.02.2022)
40. Монахова Т. В. До проблеми розуміння концептів. *Філологія: наук.-метод. журн.* Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. Т. 55. Вип. 42. С. 105-109.
41. Новиков Л. А. Семантика русского языка, учебное пособие. Москва: Высш. Шк., 1982. 272 с.
42. Павилёнис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка: монография. Москва : Мысль, 1983. 286 с.
43. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований. Москва : Гнозис, 2007. С. 14-16.
44. Погребная Н. А. Антонимический концепт «друг – враг» и «friend – enemy». *Инновации в образовании*. 2005. № 4.

45. Попова З. Д., Стернин. И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. 191 с. 153.
46. Попова З. Д., Стернин. И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: ВГУ, 1999. 234 с.
47. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М. : АСТ: Восток- Запад. 2007. 314 с.
48. Попова. З.Д., Стернин, И.А. Язык и национальная картина мира. Воронеж : Истоки, 2002. 60 с.
49. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
50. Російсько-український словник: у 4-х т. Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова. гол. ред.: акад.А. Кримський. Київ. 2016. 290 с.
51. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
52. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля- К., 2006. 716 с.
53. Словник української мови : в 11 т. редкол.: І. К. Білодід (голова). Київ : Наук. Думка. 1970 - 1980.
54. Солодуб Ю. П. Структура лексического значения. Научные доклады высшей школы: филологические науки. 1997. С. 54-66.
55. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Москва : ОГИЗ, 1977. 271 с.
56. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследований. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
57. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва : Языки славянских культур, 2007. 602 с.
58. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. 5-е изд. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 312 с.

- 59.Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта. Воронеж : ВГУ, 2001. С. 57-65.
- 60.Стернин И. А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? Материалы второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. Тамбов. 2000. № 2. С. 13-17.
- 61.Тараненко О. Г. Використання семного аналізу як засобу відтворення концептуалізації дійсності при перекладі. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2013_1_14 (дата звернення: 01.02.2022).
- 62.Уфимцева А. А., Азнаурова Э. С., Кубрякова Е. С., Телия В. Н. Лингвистическая сущность и аспекты номинации : Языковая номинация: Общие вопросы. Москва, 1977. С. 7-98.
- 63.Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 4 (Т-ящур). Москва: Прогресс, 1987. 864 с.
- 64.Фразеологічний словник української мови / упоряд. В. М. Білоножко. Київ : Світ, 1999. 984 с.
- 65.Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 1995. С. 74-117.
- 66.Шафиков С. Г. Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц. Уфа : Изд-е Башкирского ун-та, 1999. 92 с.
- 67.Южакова О. І. Синонімія як спосіб пізнання світу. *Мова і культура*. 2008.№10. С. 160-166.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Словникові дефініції слова *вода*:

Етимологічний словник української мови 1983 року:

Вода

Російсько-український академічний словник 1924-1933 рр. (А.

Кримський, С. Єфремов):

1) Водá – водá. [Нап'ю ся погóжої водічки. І спить земл'я, і воді сплять прозóрі (Грінч.)].

- В. тепловатая – літепло.
- В. кипящая – окріп. [Грійте окрóпи та лійте в жлúкто].
- В. тёплая для купанья – купіль.
- В. тёплая щёлочная для мытья головы, беления полотна – мите[і]ль (р. -телю).
- В. мыльная, после стирки в ней – змілини, змілки.
- В. мыльная пенящаяся – шум.
- В. тинистая, болотная – моховá.
- В. чистая, свежая – погóжа.
- В. несвежая – непогóжа.
- В. неосвежающая – млява.
- В. мягкая – милкá.
- В. твёрдая, жесткая – різкá.
- В. дождевая – дощовá, дощівка.
- В. проточная – текúча, вода що збігає.
- В. стоячая – нётеч (р. -чи), нетéча (р. -чі), нетéчина, водостій (р. -тою), мертвовід (р. -вóду) (Неч.-Лев.)
- . В., в которой мок навоз – гноївка.
- В. из под точильного камня – брусíни, брусліна.
- В. сыченая мёдом – ситá.

- В. грунтовая – жільна.
- В. подпочвенная – зашкúрня, позашкúрня.
- В. ключевая – кринічна, кринічана, джерельна, джерелівка.
- В. целебная – зцілюща.
- В. дающая и отнимающая силу (в сказках) – сільна, безсільна.
- В. мёртвая, живая – мертвúща, живúща.
- В. волшебная, простоявшая ночь при свете звёзд – зóряна вода.
- В. сверх льда – полі́й.
- В. полая, прибылая – по́відь (р. -ди), па́відь (р. -води), прибульна́, прибутна́ вода.
- В. журчащая – дзюркотóнька; узкая и относительно спокойная полоса -ды́ между сильными волнами в реке – грівиця.
- Много -ды́ – вели́ка вода.
- В. сплошь – одні́м лицём вода.
- В., затопившая землю – затóн.
- Место, где в. весенняя застаивается – топíло
- . Большое скопление -ды́ – дунáй.
- В. минеральная – мінерáльна.
- В. святая, освященная – свячéна.
- В. освященная в день Богоявления – явлéна, йордáнська; осв. 1-го августа – макові́вська.
- За -дой пойти – по́ воду пі́ти.
- Под -ду пойти – нирц́я (нурка́) да́ти.
- Как в -ду канул – як водо́ю вмíло; як лиз злизáв.
- Прошёл огни и воды, и медные трубы – був і на коні́, і під конéм, і в стúпі й за стúпою.
- Поехать на воды – поїхати на (тéплі) води.

Словник української мови 1990 р. (Б. Грінченко):

Вода, -ди, ж. Вода. *Тихотихо Дунай воду несе.* Мет. 14. *Ой я гляну в чисту воду да на свою вроду.* Мет. 65. *Не все те переймай, що на воді пливе.* Посл. *Щоб росло як з води йшло.* Мил. 43. *Будь здорова як вода!* **По воду піти.** Пойти кь колодезю, кь рѣкѣ набирать воду. *Ой пійду я, да до броду по воду* Мет. 65. **За водою піти.** Пойти за теченіємь воды, т. е. исчезнуть, пропасть. *Не дав мені Господь пари, та дав мені таку долю, та й та пішла за водою.* *Иди, доле, за водою, а я піду за тобою.* Нп. **І за холодну воду не візьметься.** Рѣшително ничего не дѣлаеть, пальцемь не двинеть. *Увесь день Божий сидить та тави ловить і за холодну воду не візьметься.* МВ. I. 26. **Нема й промитої води (кому).** Постоянныя преслѣдованія (кого). *І ступити мені не дасть; уже нема мені й промитої води.* МВ. I. 21. **Вода живуща й зцілюща.** Живая и мертвая вода (въ сказкахъ). Сильна, безсильна вода (въ сказкахъ); Вода дающая и отнимающая силу. **Теплі води. = Вирій.** Драг. 7. Ум. **Водиця, водичка, водиченька, водонька.**

Словник української мови в 11 томах

Академічний тлумачний словник (1970 – 1980)

ВОДА, и, жін.

1. Прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем. Іде чернець Дзвонкову У яр воду пити (Тарас Шевченко, II, 1953, 37);
 // перев. з означенням. Напій або розчин якоїсь речовини. Я пив газовану воду з кизилловим сиропом (Юрій Яновський, I, 1958, 355);
 // з означ. і в мн. Лікувальна рідина мінеральних джерел. Для полегшення головного болю вживається аспірин і пірамідон, при кашлі — лужні води наполовину з теплим молоком (Наука і життя, 1, 1958, 22);
 // перен., розм. Непотрібні, беззмістовні фрази і т. ін. у викладі матеріалу; багатослів'я. Вода пухлих дисертацій без всякої шкоди для діла може бути.. викачана з них задалегідь (Мовознавство, XIII, 1955, 12).

• **Важка вода ; Дистильована вода; Тала вода**

- **Водою не розлити (не розіллеш)** кого — хтось із кимсь дуже дружить. Всі вони [артилеристи] зв'язані міцною дружбою; їх і водою не розіллеш (Василь Кучер, Чорноморці, 1956, 331);
- **Дмухати на холодну воду** див. дмухати; **[П] за холодну воду не братися (не взятися)** — нічого не робити. — До вісімнадцяти років мати мені й за холодну воду братися не дозволяла (Микола Руденко, Остання шабля, 1959, 30);
- **Нема промитої води** кому від кого — немає просвітку (життя, спокою). То було батько тихий, тихий, а тепер мені промитої води нема ні від матері, ні від батька (Ганна Барвінок, Опов., 1902, 238);
- **Не розлий вода** — нерозлучні. — Андрій з якимсь чорнявим парубчаком товаришує. Прямо не розлий вода стали (Михайло Стельмах, Вел. рідня, 1951, 762);
- **Посадити на хліб і воду**;
- **Сьома (десята) вода на киселі**, ірон. — про далеке споріднення. Такий він мені родич, як десята вода на киселі! (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 325);
- **Товкти воду в ступі** — робити що-небудь марно. — Той піп давно воду в ступі товче (Ганна Барвінок, Опов., 1902, 159);
- **Утопити кого в ложці води**
- **Холодною водою облити (обдати)** — вгамувати чийсь запал. Та суворе батькове слово мов водою холодною обіллє і прожене сон... (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 21);
- **Хоч водою розливай** — затятий, упертий (про бійку, сварку і т. ін.). Зчиняли бучу, хоч водою їх розливай (Степан Чорнобривець, Пісні..., 1958, 79);
- **Хоч з лица воду пити (пий)** — дуже гарний (гарна, гарне) на вроду. Парубок на все село: гарний, хоч з лица воду пити, жвавий, веселий і роботящий (Марко Вовчок, I, 1955, 80);

- **Як (мов і т. ін.) вогонь з водою хто з ким**
- **Як (мов і т. ін.) води в рот набрати** — вперто мовчати, нічого не говорити. Чіпка — як води набрав в рот. Він мовчки їв, мовчки пив (Панас Мирний, II, 1954, 229); Кузьмін мовчить, мов води в рот набрав (Юрій Збанацький, Сеспель, 1961, 38); Марко наче в рот води набрав: не звертався, не обзивався ні до кого (Любов Яновська, I, 1959, 103);
- **Як (мов і т. ін.) крапля (дві краплі) води подібний (схожий) на кого** — дуже подібний (схожий) на когось. [Березняк:] Ти молодим, як крапля води, на нього схожий був (Євген Кротевич, Вибр., 1959, 509);
- **Як (мов і т. ін.) у воду дивитися** — неначе наперед знати, точно передбачати події. І таки Миколка як у воду дивився. Рівно через місяць.. з'явилися радянські танки (Павло Автомонов, Коли розлучаються двоє, 1959, 358).

2. перев. мн. Водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів. Це річки розмивають глиняні гори іносять і глину в морські води (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 349); Джерельні води відводять з допомогою одного або кількох каналів — вловлювачів (Колгоспна виробнича енциклопедія, II, 1956, 216);
 // Водна поверхня морів, озер, річок. Сотні суден борознять води Дніпра (Радянська Україна, 3.XI 1948, 3); На тихих водах і на суходолі Весна співа на різні голоси (Петро Дорошко, Тобі, народе.., 1959, 9);
 // Водні простори, ділянки морів, озер, річок. Територіальні води.

- **Багато (чимало) води утекло (утече)** — минуло (мине) багато часу. А може, поки зійдемося знову, Води багато утече з річок (Леся Українка, I, 1951, 102);
- **Виводити (вивести) на чисту (свіжу) воду**
- **Виходити (вийти) сухим з води**
- **Вилами [по воді] писано**

- **[Хоч] з мосту [та] у воду** — так тяжко, що краще утопитися, заподіяти собі смерть. Всі вмовляють та просять: — Не йди за кріпака, не йди. Як такого ходу, то лучче з мосту та в воду (Марко Вовчок, I, 1955, 23); Зі служби господар прогнав, домівку забрали... Хоч з мосту мені та у воду (Микола Олійник, Чуєш.., 1959, 51);
- **Іти (йти, піти) [і] у вогонь і [у] воду**
- **Каламутити воду**
- **Кінці у воду**
- **Лити воду на чийсь млин (чийсь колесо)**
- **Ловити рибу (рибку) в каламутній воді**
- **Як (мов і т. ін.) у воду опущений** — похмурий, сумний. — Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 37);
- **Нижче трави, тихіше води**
- **Піти (збігти) за водою:** а) минути без вороття (про час). Минає день, тиждень, місяць, і півроку збігло за водою (Марко Вовчок, I, 1955, 126); б) зникнути, марно пропасти. Ой ще зілля піднесеться вранці під росою, — та твоєї доні доля пішла за водою (Уляна Кравченко, Вибр., 1958, 38);
- **Проти води плисти** — йти проти загального напрямку;
- **Хоч у воду скачи (стрибай і т. ін.)** — хоч топися, хоч заподій собі смерть; **Чистої води** хто, що — справжній, справжнісінький. І хоч лист його звучить нібито й патріотично, але це ж чистої води провокація! (Микола Руденко, Остання шабля, 1959, 460);
- **Як (мов і т. ін.) вода змила (умила)** — зник (зникла і т. ін.) швидко й безслідно. Повернулись пани на державу, — і усі музики ті й танці як вода умила (Марко Вовчок, I, 1955, 172);

- **Як (мов і т. ін.) з води йде (росте)** — дуже легко, гарно й швидко. — Торік.. ми проходили, сеї хати не було. — Еге, у нас так — у нас все, як з води йде! — усміхнувся кривий (Панас Мирний, IV, 1955, 206);
- **Як (мов і т. ін.) у воду впасти** — зникнути безслідно; пропасти. Перевернув у коморі все догори дном, а халяви — мов у воду впали (Арсен Іщук, Вербівчани, 1961, 7); Цілісінький день шукали Тихозорова. Хлопець наче у воду впав (Олесь Донченко, II, 1956, 67);
- **Як (мов і т. ін.) риба у воді (бути, почувати себе і т. ін.)**

3. тільки мн. Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами. На той год [рік] ми хочем знов їхати куди-небудь на води (Леся Українка, V, 1956, 8).

4. тільки мн., мед. Навколоплідна рідина.

Фразеологічний словник української мови

- 1) багáто (чимáло) воді сплило́ (спливлó, упливлó, утекло́ і т. ін.) - минуло багато часу з якоїсь пори, після якоїсь події.
- 2) б́уря у скля́нці воді - суперечки, тривоги з дріб'язкових, не вартих уваги питань
- 3) варі́ти (вива́рювати) / ві́варити во́ду з кого, рідше кому - знущатися з кого-небудь, показуючи свої примхи, вередуючи перед ким-небудь, висуваючи надмірні вимоги або прискіплюючись до когось.
- 4) в вогóнь і (в) во́ду, перев. зі сл. іті́, готóвий і под - куди завгодно; на все.
- 5) взяла́ вода́ кого - хто-небудь утопився.
- 6) виво́дити / вівести на чі́сту во́ду кого - викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін.
- 7) ві́лами по воді́ пі́сано - невідомо, як буде.
- 8) вплива́ти / вплисти на чі́сту во́ду - ставати відомим.
- 9) вихо́дити / вийти сухі́м з воді́ - будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим.

10) вода не освя́тється (відсвяті́ється, посвяті́ється) без кого, перев. ірон.
- щось не обійдеться без кого-небудь.

11) вто́пити в ло́жці води́ кого і без додатка, перев. зі сл. го́товий, ра́дий і т. ін. - завдати кому-небудь великих прикростей чи згубити когось з будь-якого приводу, через дрібниці.

12) грі́шна вода́, жарт. - горілка.

13) де́сята (сьо́ма) вода́ на кисе́лі, ірон. - дуже далека рідня.

14) з росі́ та з води́ кому - уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя.

15) (і) в ло́жці води́ не спійма́єш (не пійма́єш) кого і без додатка - хто-небудь дуже хитрий, спритний.

16) і вода́ відсвяті́ється (освяті́ється) кому і без додатка, грубо - хто-небудь помре, буде вбитий.

17) і води́ не заму́тять, перев. зі словосп. та́кий, що - дуже лагідний, скромний, сумирний.

18) (і) водо́ю не розлі́ти (не розілля́ти) - неможливо розлучити, роз'єднати кого-небудь із кимсь.

19) і кінці́ в во́ду – 1) не залишати ніяких слідів злочину, негідного вчинку і т. ін. 2) Усе вирішено

20) іті́ / піті́ за водо́ю - безслідно зникати, пропадати.

21) каламу́тити / скаламу́тити во́ду кому і без додатка - вносити розлад, неспокій у що-небудь.

22) лі́ти во́ду, ірон. - говорити або писати неконкретно, беззмістовно, нецікаво і т. ін.; вести розмови замість того, щоб робити щось

23) лі́ти во́ду на млин чий, кого, кому - діяти на чию-небудь користь, допомагати комусь.

24) лі́ти холо́дну во́ду (за ко́мір) кому, на кого - приголомшувати, лякати і т. ін. когось чимось сказаним.

25) лі́зти у во́ду, не зна́ючи бр́оду - робити щось без попереднього обмірковування, зважування; бути необачним.

26) ловіти ри́бу (ри́бку) в каламу́тній (рідше мутні́й) воді́, ірон. - використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагаючись приховати свої дії.

27) набира́ти / набра́ти воді́ в рот - уперто мовчати; нічого не говорити.

28) на я́сні зорі́, на ті́хі во́ди, фольк. - в Україну; додому, в рідні краї.

29) нема́ (нема́є) промі́тої воді́ кому - хто-небудь зазнає багато неприємностей, переслідувань, докорів і т. ін. від когось.

30) ні (а́ні) за холо́дну во́ду - нічого не робити; нічим не займатися.

31) носі́ти (мі́ряти) во́ду ре́шетом, ірон. - даремно, безрезультатно робити щось, марно витратити час на що-небудь.

32) перебива́тися з хлі́ба (з ю́шки) на во́ду (на сі́ль, на квас) - бідувати, терпіти нестатки.

33) пі́ти у во́ду - зникнути безслідно.

34) пройт́и (крі́зь) вогóнь і во́ду (і мідні́ тру́би). - зазнати всіляких випробувань, виявитися дуже спритним, мужнім, витривалим.

35) ре́шетом у воді́ зі́ркі лові́ти, жарт. - марно витратити час; байдикувати

36) саді́ти (садові́ти) / поса́дити на хлі́б та (і) (на) во́ду кого - карати кого-небудь голодом, обмежуючи найнеобхіднішим у їжі.

37) скака́ти (і) у вогóнь і в во́ду за кого - бути готовим на будь-який самовідданий учинок заради кого-небудь; робити будь-що для когось.

38) спливті́ (сплисті́, попливті́) (за) водо́ю - минути, пройти без вороття.

39) тихі́ший (ті́хший) (від) воді́, ні́жчий (від) траві́. - дуже скромний, покірний, непомітний.

40) товкту́ти во́ду в ступі́ - займатися чим-небудь непотрібним, безрезультатним; марно гаяти час.

41) хова́ти / схова́ти (захова́ти і т. ін.) кінці́ в во́ду - знищувати докази чого-небудь; не залишати ніяких ознак, слідів злочину, негідного вчинку.

42) хоч водо́ю розлива́й кого - не можна спинити кого-небудь у сварці, бійці, суперечці.

43) хоч з лиця́ води́ напі́йся (во́ду пий) - дуже гарний, вродливий.

44) хоч з мо́сту та в во́ду кому́ і без додатка – у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко.

45) хоч у во́ду скачі́ (стриба́й) – 1) Уживається для вираження готовності будь-що зробити для кого-небудь 2) Уживається для вираження безвихідного становища.

46) чістої́ води́ - справжній.

47) як (мов, на́че і т. ін.) у во́ду впа́сти (ка́нути) / рідко - зникнути безслідно; пропасти.

48) як (мов, на́че і т. ін.) у во́ду опу́щений - дуже похмурий, зажурений, сумний і т. ін. хто-небудь; приголомшений, засмучений.

49) як (мов, на́че і т. ін.) холо́дною водо́ю обда́ти (облі́ти) кого́ і без додатка – 1) Раптово викликати у когось сильне збентеження, хвилювання і т. ін.; приголомшити кого-небудь. 2) зі сл. прийня́ти, гля́нути і т. ін. Сердито, неприязно, непривітно і т. ін.

50) як (мов, ненáче і т. ін.) лину́ли (хто лину́в) холо́дною водо́ю (водо́ю з льо́дом) на кого́ - хтось дуже вражений, приголомшений чимось, раптом став смутним, мовчазним і т. ін.

51) як (мов, ні́би і т. ін.) води́ в рот набра́ти, перев. зі сл. замóвкнути, мовча́ти і под - втративши здатність або бажання говорити; мовчати.

52) як (мов, ні́би і т. ін.) дві кра́плі (ка́плі) води́ - 1) зі сл. схóжий. Дуже, зовсім, абсолютно. 2) Такий же, як хтось інший; копія когось.

53) як (мов, ні́би і т. ін.) за водо́ю йти - поступово занепадати, розорятися, зникати.

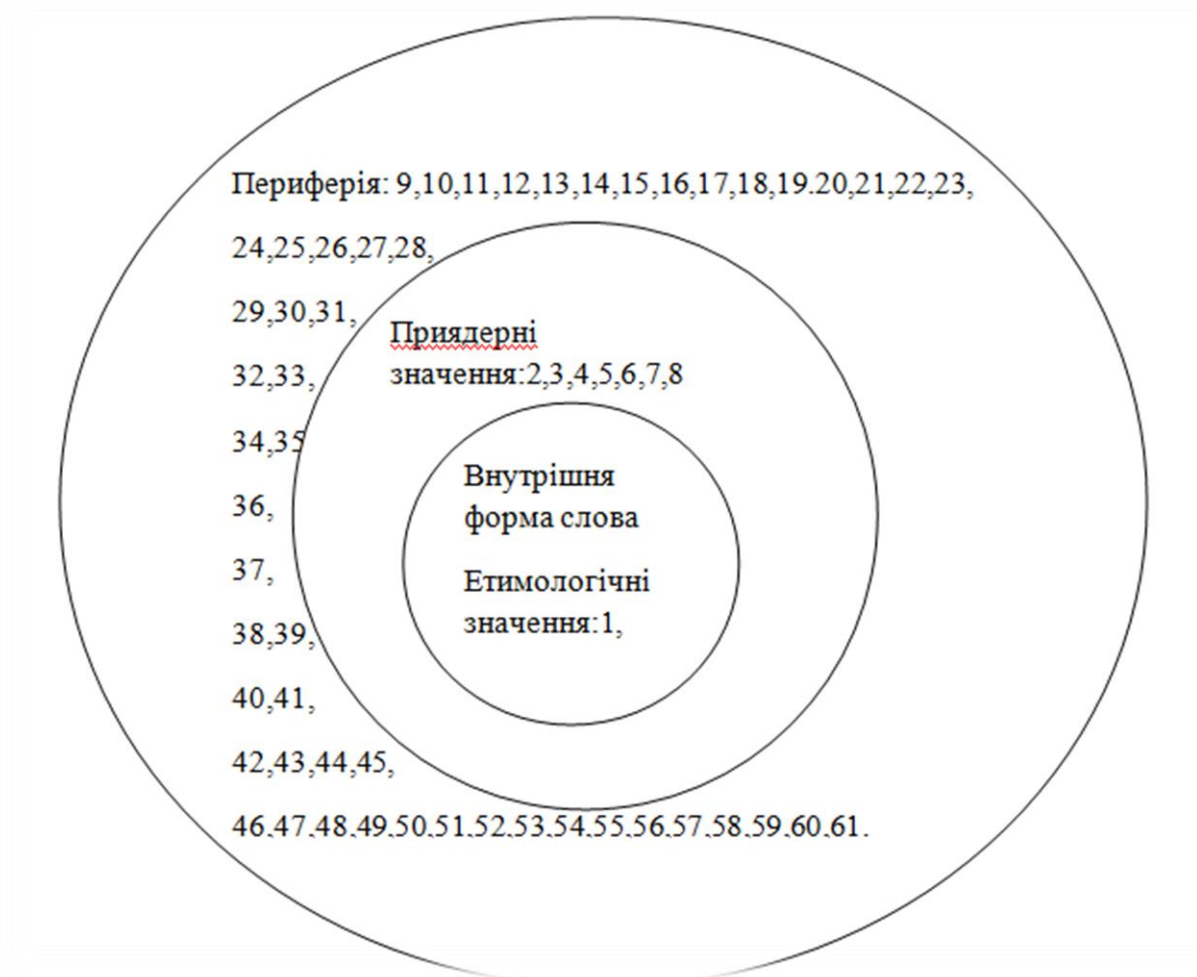
54) як (мов, ні́би і т. ін.) з води́. - 1) зі сл. рости, іти і под - надзвичайно швидко. 2) Зовсім несподівано, раптово.

55) як (мов, ні́би і т. ін.) з гу́ски (з гусака́) вода́ з кого́ - хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось.

56) як (мов, ніби і т. ін.) ри́ба з водою - 1) зі сл. жи́ти. Дружно, мирно, у злагоді. 2) Нерозлучний з ким-, чим-небудь.

57) як (мов, ніби і т. ін.) у во́ду диві́тися / гляну́ти - безпідставно передбачати що-небудь, пророкувати.

Додаток 2. Лексико-семантичне поле концепту *вода*:

Додаток 3. Вибірка дефініцій лексеми «water»

1. (as) dull as ditchwater
2. a fish out of water
3. a mill cannot grind with water that is past
4. above water
5. as a duck takes to water
6. back water
7. be (like) water off a duck's back

8. be as/like oil and water
9. be blown out of the water
10. be in deep water
11. be in hot water
12. be like a fish out of water
13. be like oil and water
14. be water off a duck's back
15. be water under the bridge
16. between wind and water
17. big drink of water
18. blood in the water
19. blood is thicker than water
20. blow out of the water
21. blow somebody/something out of the water
22. body of water
23. bread and water
24. bubble water
25. by hell or high water
26. by water
27. can talk under water
28. carry (someone's) water
29. carry fire in one hand and water in the other
30. carry water
31. cast (one's) bread upon the waters
32. clear blue water
33. cold water, to pour/throw
34. come hell and high water
35. could talk under water
36. couldn't pour water out of a boot
37. cut (one's) water off

38. dead in the water
39. dip (one's) toe in the water
40. don't go near the water until you learn how to swim
41. first magnitude/order/water, of the
42. fish in troubled waters
43. fish out of water
44. foo-foo water
45. get (one's) head above water
46. get head above water and have head above water
47. get in(to) deep water
48. get into hot water, to
49. get the dirty water off (one's) chest
50. giggle water
51. go through fire and water
52. go through hell and high water
53. have (one's) head above water
54. have both oars in the water
55. have just one oar in the water
56. hell and high water
57. hell or high water
58. hell or high water, come
59. hewers of wood and drawers of water
60. high-water mark
61. hold (one's) water
62. in low water
63. in smooth water
64. in smooth water(s)
65. Is water wet?
66. jet from (something)
67. joy water

68. keep both oars in the water
69. keep head above water
70. laughing water
71. like a fish out of water
72. like water
73. like water off a duck's back
74. long drink of water
75. make a hole in the water
76. make someone's mouth water
77. make water
78. make your mouth water
79. milk and water
80. mill cannot grind with water that is past
81. muddy the water
82. murky/uncharted waters
83. navigable waters
84. not hold water
85. of the first water
86. oil and water
87. pass water
88. pay the water bill
89. plow water
90. pour cold water on
91. pour oil on troubled waters, to
92. pour/throw cold water on something
93. spend money like water
94. still waters run deep
95. take in water
96. take on water
97. tall drink of water

98. test the water
99. there must be something in the water
100. through hell and high water
101. throw cold water on
102. throw out the baby with the bathwater
103. toilet water
104. tread water
105. troubled waters
106. turn (one's) water off
107. uncharted waters
108. under water
109. unfamiliar waters
110. untested waters
111. walk on water
112. water down
113. water feature
114. water is wet
115. water one's cheeks
116. water over the dam
117. water power
118. water to (one's) mill
119. water under the bridge
120. watered-down
121. we never miss the water until the well runs dry
122. with both oars in the water
123. wonder water
124. won't hold water
125. woofle-water
126. wozzle-water
127. wring water from a stone

128. write on water

129. you can take/lead a horse to water, but you can't make it drink

130. you never miss the water until the well runs dry

Додаток 4. Лексико-семантичне поле WATER

Внутрішня форма слова
Етимологічне значення: 1

The diagram consists of two concentric green circles. The inner circle contains the text 'Внутрішня форма слова' and 'Етимологічне значення: 1'. The outer circle contains a list of numbers from 2 to 147, representing the peripheral forms of the word.

Периферія: 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21
22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42
43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63
64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84
85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103
104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118
119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133
134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147